

VADAI ISTVÁN

Párhuzamos életrajzok

KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi Kiadó, 2008, 408 l.KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint. Magyar Amphión*, Bp., Balassi Kiadó, 2010, 560 l.

A neves humanista, Nicasius Ellebodus 1573. április 22-ei, Gianvincenzo Pinellinek írott levelében¹ annak indoklásául, hogy miért nem akar udvari szolga lenni, Horatius I. episztoláját idézi: „Uram, én ifjú korom óta hozzá vagyok szokva a szabadsághoz, nem bírom az udvart elviselni, mert nem tudok és nem akarok szolgálni, [...] nincs akkora jutalom, amely fejedelmek udvarába tudna engem vonzani, mert a természetem ellensége minden szolgásnak, »és rémít ez a sok nyom, mert mind csak befelé visz, visszafelé egy sem.«² Arra a közismert ezópuszi mesére történik itt utalás, ahol a beteg oroszlán vendégségbe hívja a rókát, ám a ravaszdinak feltűnik, hogy a barlang előtt gyanúsán csak egy irányba, befelé haladnak a nyomok.

Kőszeghy Péter kétkötetes Balassi-monográfiája ezzel a történettel ér véget.³ A szerző a posztmodern terminológiájáról szólva arra figyelmeztet, hogy a szaknyelv egységesítése veszélyes, mert a metanyelv előregyártott gondolatai gátolják az önálló gondolkodást. Úgy gondolom, hogy a nagymonográfia legvégén, nagyon hangsúlyos helyzetben szerepel ez az álláspont. Szűkebb környezetében, a posztmodernről szóló fejezetben ugyan az irodalomelmélet helyzetéről alkot véleményt, de Kőszeghy lényegében saját munkájáról is beszél eközben. Azt állítja, hogy az az irodalomtörténet, mely különféle (politikai, ideológiai, irodalomelméleti) elvárások vagy éppen divatok mentén mutatja be a múltat, szükségképpen eleve torzítja a képet. A szerző nyilván nem akar azokhoz az életrajzírókhoz tartozni, akik különféle elfogultságokkal vádolhatók, ám tökéletesen tisztában van azzal, hogy minden életrajz szükségképpen szubjektív. Az életrajzíró alapkérdése nem megválaszolható (I, 9). Minden elbeszélés ki van téve a nyelvnek, a nyelvhasználat kényszerű buktatóinak, és főként különböző korok különböző kontextusainak. Az elbeszélő kénytelen interpretálni, az objektív történeti tényeken alapuló életrajz pusztán illúzió. Egyetlen választási lehetőségünk van, ha tudjuk, hogy melyek az elbeszélés korlátai. És nem árt az sem, ha észrevesszük mások elbeszéléseinek tipikus (téves?) eljárásait, azokat a bizonyos egyetlen irányba vezető nyomokat.

Kőszeghy Péter szándékosan tér le arról az ösvényről, melyet előtte sokan kitaposnak. Az állatmese metaforájánál maradván: szándékosan nem akar betérni az oroszlán

1 *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény*, I, *Humanizmus*, s. a. r. Ács Pál, JANKOVICS József, KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 1998, 611, 613 (Kovács Zsuzsa fordítása).

2 „Vestigia terrent, omnia te adversum spectantia nulla retorsum.” HORATIUS, *Epistolarum* I, 1, 74–75 (HORVÁTH István Károly fordítása).

3 Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban rövidítve jelöljük a két kötetet: *Magyar Alkibiadész* = I, *Magyar Amphión* = II. Az Ellebodus-levelelre történő utalás: II, 483.

barlangjába. Azt ugyan nem hiszem, hogy a nyomok mind-mind pontosan ugyanoda tartanának, de a szerzőnek lényegében igaza van: a Balassi-életmű neves kutatóinak (Szilády, Eckhardt, Varjas, Klaniczay) nyomán kialakult egy olyan *Szép Mese* (I, 14–16), mely alapvetően befolyásolja az újabb kutatókat, értelmezőket, befogadókat, noha egyáltalán nem igazolható sem e történet koncepciója, sem egyes elemei. A *Szép Mese* fő hibája, hogy Balassi életművéből, a versekből és a versek egymásutánjából igyekszik kiolvasni az életrajz tényeit. Sokszor csak irodalmi művek alapján gondoljuk, hogy Balassi mikor és kibe volt szerelmes, és hogy mik voltak a szándékai. A *Balassa-kódex* versei alapján elgondolható „lírai önéletrajz” – Klaniczay terminológiája – kirajzol egy képet, és bár kimondva-kimondatlanul mindannyian tudjuk, hogy ez a kép nem fedi, nem fedheti a történeti valóságot, mégis ösztönös módon támaszkodunk rá. Márpedig az irodalom természeténél fogva fikció, így az életrajz megalkotásánál vagy csak korlátozottan, vagy egyáltalán nem építhetünk rá, ha nem akarunk romantikus álmokképet gyártani. Csak úgy járhatunk el *tudományos* módon, ha igyekszünk szándékosan leterni a mások által taposott ösvényről, ha megkíséreljük a *Szép Mese* dekonstrukcióját.

Hogyan választható el egymástól a valós biográfia és a versekből kiolvasható? Kőszeghy határozott megoldást választott: két különálló kötetben írta meg Balassi Bálint történetét. Persze a korábbi monográfiák is külön-külön fejezetbe utalták a birtokpereket és a szerelmes verseket, de az eltérő típusú információk óhatatlanul keveredtek, az egyik fejezet automatikusan értelmezte a másikat. Kőszeghy határozottan megvonja a határvonalat a két kutatási terület között. Az életrajzot kizárólag történeti dokumentumok, levelek, periratok alapján kísérli meg felvázolni, és határozottan elutasítja, hogy az első kötet elbeszélésében a költői életműből származó adatokra támaszkodjon. Természetesen mindez megfordítva már nem igaz, a művek értelmezésénél már szerepet kaphatnak az életrajz tényei. Ettől az irodalom még nem válik a biográfia illusztrációjává, nem is léphet annak a helyére, de nyilvánvaló, hogy egyes élethelyzetek (házasság, szerelem, szakítás, bujdosás) tükröződhetnek benne. Balassi költészete nem élménylíra, de nyilván nem is teljesen független Balassi tényleges sorától, lélekállapotától.⁴

A monográfia két kötetének fizikai különállósága erőteljesen hangsúlyozza, hogy a szerzőt két különböző cél vezérelte, amikor megírta őket. A Rimaytól kölcsönzött alcímek szellemesen utalnak két különböző figurára: a hús-vér Balassira, akit műveltség, szenvedélyesség és erőszakosság egyaránt jellemez (*Alkibiadész*), illetve arra a Balassira, akit csodás hangú költeményein keresztül ismerhetünk meg (*Amphiön*). Visszatérve recenzióink nyitó metaforájára, Kőszeghy a két kötetben két jól elkülöníthető nyomvo-

4 KŐSZEGHY Péter ezt egy lábjegyzetében maga is megfogalmazza: „Korábbi könyvemnek volt olyan recenzense, aki egyrészt megdicsért a versekbéli fikciós életrajz és az úgynevezett tényekből (milyen keveset ismerünk!) kiolvasható portré következetes szétválasztásáért, másrészt finoman és jóindulatúan megrótt, hogy nem is vagyok olyan következetes: esetenként az irodalomtörténeti adatok és a versekből kiolvashatók nálam is keverednek. Igaza volt. *De ez tudatos*. Nem gondolnám, hogy e kettő *teljességgel* szétválasztható, vagy akár szétválasztandó lenne. Ám alapvető különbségnek látom, hogy a versekből (is) konstruálok-e az életrajzot, vagy az életrajz tényeit (már amennyiben vannak ilyenek) *is* versalkotó hatásnak tekintem. Ezt az utat, amennyire csak lehet, egyirányúsítani kell.” (II, 268.)

nalon halad. Az egyik ösvény talán nem is irodalomtörténeti ösvény, hanem a történettudomány tárgykörébe tartozik. A másik, a lábnyomok alapján nehezen követhető, kacsaringós, elágazó, hurkolódó útvonalat követni vérbeli filológiai oknyomozás, igazi irodalomtörténeti munka. A kellőképpen nem dicsérhető, radikálisan mechanikus felosztást követve haladjunk mi is sorjában.

Magyar Alkibiadész

A magyar irodalom történetét író tudósok akarva-akaratlanul mitológiát teremtenek. Kőszeghy szerint Balassi monográfiái az „első költő” alakját formálják meg, akivel a magyar irodalom szimbolikusan elkezdődik. Ő a mi irodalmi mítoszunk Krisztusa. Ahogyan Boccaccio életrajza Dantét teszi meg „első költő”-nek, nálunk Rimay kezdi el írni azt a fiktív⁵ történetet, mely Balassival kezdődik (és micsoda véletlen, persze vele, Rimayval folytatódik). Egyetértek abban, hogy Balassi alakja szimbolikussá válik, talpazatra emelik, mi magunk is sok tekintetben kezdeményezőnek, „első”-nek tartjuk. Ő az első magyar nyelven író szerző, aki önálló érettségi tétel. De tartok tőle, hogy mai ízlésünk sok szempontból történetietlen, romantikus és részrehajló. Balassi a Celiaversekben vagy a saját kezű versfüzérben már valóban megszólal azon a metaforákkal dúsitott, tömör lírai nyelven, melyhez a 20. század költészetén nevelkedve hozzászoktunk. De az „első költő” ismérve nem az, hogy számunkra ismerősen cseng-e, vagy hogy poétikai értelemben mennyire modern. Nem a képszerű költői nyelv dönt ebben a kérdésben, nem a szerelmi téma, és főként nem a mai ízlés vagy divat.

Kőszeghy a monográfia második kötetében így ismétli meg az első kötetben kifejtett tételét: „magyar nyelvű, szerzőhöz köthető költői életművet [Balassi] előtt nem ismerünk” (II, 16). Ezt a széles körben elfogadott véleményt erősen túlzónak vélem. A magyar irodalom „első költő”-je – ha ragaszkodunk hozzá, hogy ilyet keressünk – szerintem *nem* Balassi Bálint. Fél évszázaddal korábban is találunk kiváló jelöltet Tinódi Sebestyén személyében. Ezt nemcsak a kronológia mondhatja velem, hanem a magyar irodalom történetében betöltött szerepe is. Tinódi az első, aki nemességet kap költői tevékenységéért. Ő az első, aki megkomponált versciklusokat hoz létre, és ebben a megszerkesztett formában maradnak ránk művei. Ő az első, aki önálló verseskötetet ad ki nyomtatott formában (*Cronica*, Kolozsvár, 1554). Utána fél évszázadot kell várni, hogy közel teljes költői életművet adjon ki Szenci Molnár Albert (*Psalterium Ungaricum*, Herborn, 1607), és újabb fél évszázadot Zrínyi Miklós kötetére (*Adriai tengerének Syrenája*, Bécs, 1651).⁶ Ha úgy tetszik, Tinódi az „első zeneszerző” is, dallamai mentén formálódik a 16. század költészete. Hatása saját századának irodalmára meghatározó, mondhatni elsöprő erejű. Kézírtatos históriáink egy része olyan lapokon maradt fenn,

5 Itt különösen fontos, hogy a Rimay által megformált kép fikció. Emiatt talán nem is az I., hanem a II. kötet anyagához tartozik a kérdés. Mivel azonban épp az érintett fejezetben történik meg (megtörténik?) a történelem és az irodalom szétválasztása, kényszerűen itt kell a Rimay-mítoszt említeni.

6 A sort a másodvonallal, Listius Lászlóval és Beniczky Péterrel lehetne folytatni.

melyeket a *Cronicához* kötöttek.⁷ Műfajteremtő: a históriás énekekre mind metrumai, dallamai, mind elbeszélő modora, szófordulatai, formulái erősen hatnak. Nevével még a 17. század során is találkozunk, igaz, ekkor már gyakran elmarasztaló szöveggörnyezetben. Szenci Molnár Albert és Gyöngyösi István nyilatkozatai a már meghaladott költőelődre vonatkoznak, de kétségtelenül őt emelik ki a meghaladható költőelődök közül. Érdekes módon együtt érvényesül Tinódi és Balassi egyértelmű hatása Wathay Ferencre. És ha már Balassinál járunk, ne feledjük, hogy Tinódi *Kapitán György bajviadalja* nem más, mint Balassi 61. versének (*Vitézek mi lehet...*) előképe.⁸ Kár lenne hát Tinóditól megtagadni az „első költő” szerepet. Nevéhez sokak fejében a *vala-vala* rímek tapadnak, száraznak, unalmasnak, jobb esetben pedig versbe szedett történelemnek tartják. De nem a modern közízlés a döntő ebben a kérdésben. Tinódi „első költő”-sége nézetem szerint történeti poétikai megközelítésben vitathatatlan.

Balassi lehetne az „első lírai költő”, ha a korábbi szubjektív hangú zsoldárszerzőket, Szegedi Gergelyt, Sztárai Mihályt nem számoljuk. Balassi lehetne az „első trubadúr”, ha a virágének-vita és az *Eurialus és Lucretia* problémaköre miatt – melyeket Kőszeghy alaposan tárgyal is – nem kellene a *fin' amors* vagy az *amour courtois* szakszavait sokkal óvatosabban kezelni. Lehetne a magyar szövegvers megteremtője, de éppen Kőszeghy mutat rá, hogy ez a divatos nézet is jogos kritikával illelhető. Kétségtelen, hogy Balassi sok tekintetben megújította a magyar költészetet, bizonyosan új korszak kezdődik vele, de az „első” jelző használata szinte semmilyen konkrét értelemben nem érvényes rá. Ha elfogadjuk Kőszeghy álláspontját, akkor Balassit még a szerelmi költészet, az udvarló versek írása terén sem tekinthetjük kezdeményezőnek, legfeljebb az ilyen típusú költészet kiteljesítőjének. Úgy gondolom, hogy ez az „első”-ség része annak a *Szép Mesének*, amit Kőszeghy kötete elején felvázol. Ez a pontosan meg nem határozható, de mindenki által hangoztatott „első”-ség része annak a mítosznak, ami a költő köré rajzolódik. Heroizáló gesztus, de szerintem határozottan hadakozni kell ellene.

A hiteles történelmi adatok alapján megrajzolható életrajz bemutatása előtt Kőszeghy afféle tudománytörténeti áttekintést ad, egy historiográfiai esszé keretein belül bemutatja Balassi négy korábbi monográfusát, Szilády Áront, Erdélyi Pált, Eckhardt Sándort és Nemeskürty Istvánt (I, 17–44). A névsor könnyedén bővíthető lenne további nevekkal (például Dézsi Lajoséval), de a négy porté célja nem az, hogy a teljesség igényével felmondja az irodalomtörténet korábbi álláspontját (álláspontjait), hanem az, hogy felmutasson néhány jellegzetes biográfusi attitűdöt. Nem is pusztán az egykori életrajzok ismertetését kapjuk, hanem az egyes szerzők (!) életrajzi háttereit. Ez olykor már-már a személyeskedés érzetét kelti. A Szilády-portré például a tudós református lelkész megközelítésmódját mutatja be, aki a *vallás, népi, népies*, illetve *család* kulcsszavai köré rendezi gondolatait. Erdélyi a romantikus, szentimentális, ám prűd biográfusi magatartás megtestesítője. Eckhardt munkássága eszmetörténeti megvilágítást kap, Szekfű Gyula kortársaként jelenik meg, és bizonyos értelemben Balassi-életrajza vá-

7 *Lenartich János toldaléka* (Stoll 2), *Késmárki toldalék* (Stoll 152).

8 Tinódi versének 9–28. sorairól van szó. A hasonlóságra már Mészöly Gedeon felfigyelt: *Tinódi Sebestyén*, Nagykőrös, 1906, 117.

laszol az 1920–30-as évek *Mi a magyar?* kérdésére. Nemeskürty – noha a szerző sem hallgatja el irodalomtörténeti munkásságát – a katonatisztlól lett amatőr filozófus jelmezét kapja, aki filmrendezőnek tehetséges, de Balassi-életrajza erős csúsztatásokkal ábrázolja a költőt. Némelyik tudósportré ironikusnak hat, és ebben nem kis része van a fejezet alcímeinek (*Erdélyi Pál – avagy a szívvé vált fark esete; Nemeskürty István – a kulcslyuk-filozófus*). De Kőszeghynek nem az a célja, hogy elverje a port a korábbi életrajzokon, nem is lenne illő évtizedek távlatából vitakozni az elődökkel. Viszont érdemes megfigyelni speciális elfogultságait, mert ebből derülhet ki, hogy mi magunk (pl. Kőszeghy Péter) sem vetkőzheti le saját magát, korát, világnézetét, értékszemléletét. Nincs elfogulatlan életrajz. Érdemes talán elgondolkodnunk azon is, hogy egy Balassi-életrajz olvasása közben hamarabb kell megismernünk mondjuk Eckhardt Sándor vagy Nemeskürty István életrajzi adatait, mint Balassi Bálintét. Mivel elfogulatlan életrajz nincs, az sem mindegy, hogy ki beszél. Vajon hogyan fog festeni az a monográfia, mely Kőszeghy életrajzi háttéréből kiindulva értelmezi a szavait? A *Magyar művelődéstörténeti lexikon* főszerkesztőjét, a könyvkiadót vagy a matematikust látják-e majd?

A szigorú értelemben vett életrajz még a következő fejezetben sem kezdődik el, előbb családfák segítségével a Balassa famíliával, majd az apával, Balassa Jánossal kell megismerkednünk. Kétségtelen, hogy Bálint életére jelentős hatást gyakorolt az apai örökség. Részben mentalitását, részben anyagi helyzetét határozta meg az a környezet, ahová született. Kőszeghy érzékletesen jellemzi a „birtokgyűjtő, harácsoló, másokon gátlástalanul átgázoló »reneszánsz hős«” Balassa Jánost (I, 61), miközben felhívja a figyelmet arra, hogy az önérdekből cselekvői főúri magatartás mennyiben tekinthető jellegzetesnek a 16. század történelmében. A nem éppen szelíd természetű apa mentalitását a század közepén még természetesnek tartja, ám Bálint idejében már idejét múltnak, korszerűtlennek: „A véres erőszak – amely kétségtelenül nem állt távol egy Nádasdy Tamástól vagy Balassa Jánostól és testvéreitől – a Mohácsot és az ország három részre szakadását követő zavaros évtizedekben, a főúri osztály átstrukturálódásának idején még gyakran kecsgetett sikerrel, a század konzolidáltabb utolsó negyedében – Balassi Bálint felnőttkorában – már inkább kivételnek volt tekinthető.” (I, 62.) „Pár évtizeddel korábban, Balassa János generációjának idején még valóban megszokott dolog lett volna a Balassira oly jellemző erőszakosság [...], ám *a maga korában* már sokkal inkább személyiségjegy, mintsem kortűnet.” (I, 61.) Bálint sok tekintetben követte az apai mintát, személyes sérelmeit ugyanúgy megtorolta, s a bányavárosokkal való vitáiban, a birtokokat érintő családi perlekedéseiben is az apa mentalitására ismerhetünk. Ennek megítélésénél nyilvánvalóan nem lehetünk teljesen objektívek, de mind a kortársak véleményeiből, mind a költő saját leveleiből ennek a heves vérmérsékletnek jegyei tűnnek elő.

Miközben a monográfia első kötetének 72. lapján végre megszületik Balassi Bálint, és a költő gyermekkorának eseményei is terítékre kerülnek (végvári környezet, nürnbergi tanulmányai, nevelője, Bornemisza Péter, a Volaterranus-kötet bejegyzései), de a fejezet fősodrának megfelelően még mindig Balassa János élettörténete mentén haladunk (Szécsény ostroma, a rivális Krusith János). Alapos elemzést kap ezek között a Dobó–Balassa-féle összeesküvés. Nem is a kalandos história, a pozsonyi vár börtönéből

való szökés az igazán érdekes, a történet részletei már korábban is jól ismertek voltak. Kőszeghy a politikai szándékokat mérlegeli, a Habsburg udvar kapkodását, tanácsatlanságát, illetve azt aényt, hogy Balassa János a szökése után nem János Zsigmondhoz menekül, hanem semleges területre, Lengyelországba. A szerző úgy véli, hogy az összeesküvéssel megvádolt főurak „nem hazát, nem lakhelyet, hanem politikai status quo-t akartak váltani” (I, 121). Miközben azt gondolom, hogy Kőszeghy helyesen ítéli meg az ügy mozgatórugóit, ő is elismeri, hogy „a kortársak emlékezete nem független pártállásuktól” (I, 117). Forgách Ferenc és Istvánffy Miklós egymással szembenálló vélekedése jól példázza ezt. Az is jellemző, hogy az egész ügy háttérében olyan levelek állnak, melyeket állítólag Kenderessy István hamisított és küldött szét Dobó és Balassa nevében. Vagyis ebben az esetben – és látni fogjuk, hogy nemcsak itt – a történelmi tények megítélésénél is fiktív adatokkal van dolgunk. Nemcsak az irodalom hazudik, a történelem szereplői is színjátékot játszanak, a maguk érdekei szerint mondják el a történetüket, s ha kell, akkor átértelmeznek, csúsztatnak, hazudnak, hamisítanak, költenek. Ez arra figyelmeztet, hogy a száraz tényekre alapozott, költői anyagtól elkülönített biográfia sem áll mindig szilárd talapzaton.

Hasonló következtetésre vezethet az a történet is, melynek során Balassi Bálint Báthory udvarába kerül. A Bekes Gáspár seregéhez igyekvő Balassit állítólag megtámadták Kornis Gáspár huszti lovasai, majd Hagymássy Kristóf embereibe ütközött, leütötték, és a vajdához vitték. Az események azonban egyáltalán nem világosak, sőt számos ponton erősen kétségbe vonhatók. Már a Bekes-párt és a Báthory-párt szétválasztása sem teljesen problémamentes. A történet egyes mozzanatai logikátlanok, az események elbeszélései is ellentmondóak. Az a részlet, mely szerint Balassi Bálint végül török kézre került volna – noha ezt a hírt látszólag az apa, Balassa János is készpénznek veszi –, bizonyosan nem igaz. Kőszeghy arra gyanakszik (I, 138), hogy szándékos megtévesztésről van szó, színjátékról, melyet a Balassa–Sulyok–Báthory család rendezett, hogy Bálintot biztonságos helyre juttassa anélkül, hogy az apa magára vonná a felségárulás vádját. A gondolatkísérlet hihető, engem legalábbis meggyőzött. De az is következik belőle, hogy ha a háttérből „Balassa János mozgatja a szálakat” (I, 146), akkor a tőle származó információk – legalábbis részben – hamisak. Vagyis megint okunk van kételkedni a történelmi források megbízhatóságában. Mi ez, ha nem az ifjú Balassi életrajzának szándékos manipulációja? Mi ez, ha nem Balassi mitológiájának, a fiktív életrajznak az építése? Költészetnek ugyan nem költészet, de úgy tűnik, már megint fikció.

Ugorjunk előre az életrajzban egy nagyon hasonló szituáció erejéig. 1589 őszén Balassi Bálint Lengyelországba bujdosik. A *Szép Mese* fikciója szerint „a szerelmesétől megválni kénytelen, zarándok bujdosó” (I, 288) költő a halotti búcsúztatókat idéző verset ír – melyben többek között elégetésre ítéli verseit. A romantikus keretbe helyezett eseményről a kortársak is megemlékeznek. Forgách Simon szavai szerint Balassi „egy rossz paripán és egy rossz bőrdolmányban”, „sírva beszéllette volna”, hogy „az tengeren túl mégyen”. Kőszeghy teljes joggal mutat rá, hogy Illésházy István és Forgách Simon információi nem függetlenek a költő szándékától. Balassi leplezni akarta – amit egy Jan Zamojskyhoz írott leveléből tudunk –, hogy Lengyelországban egy törökellenes hadjárathoz akar csatlakozni. Márpedig más ország hadseregébe zsoldosokat toboroz-

ni felségáruháással ért fel, indokolt volt a titkolózás. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy Balassi ködösít, dezinformál, hamis képet fest saját szándékairól, életéről. És ez a hamis kép beépül(t) az életrajzba. A búcsúvers természetesen költői alkotás, ám az Illésházynak küldött levél nem az, mégis fikció. Nem irodalom, mégis a *Szép Mese* része, Balassi (ön)mitológiájának építőköve.

Akár szándékosan hamisított levél, akár elfogult kortársi vélekedés, akár színjáték áll a háttérben, az életrajzírónak át kell(ene) látnia a hazugságokon, ferdítéseken, tévedéseken. Folyamatosan értelmeznie, értékelnie és átértékelnie kell az úgynevezett „adatokát”. Csak annyiban különbözik ez a művelet a második kötetbe utalt irodalmi művek alapján történő következtetésektől, hogy azokról bizonyosan tudjuk, hogy a fikció szintjére utalhatók, míg emezek a folyamatos bizonytalanság státuszában vannak.

A költő életének természetes része, hogy időnként verseket ír, az életrajznak pedig dolga lenne megállapítani, hogy a költő melyik művét mikor írta. Ha a szóban forgó irodalmi alkotás datálva van (és a datálás nem költői fikció!), akkor egyszerű a dolog. Ez a helyzet ott, ahol kolofont találunk a versek végén. Az is szerencsés helyzet, ha valamilyen biztos külső támpontunk van, és meghatározhatjuk a *terminus post quem*et vagy a *terminus ante quem*et. E fogódzók híján csak találgatásokra vagyunk utalva. Kőszeghy a korábbi szakirodalomra, Waldapfel kronológiájára⁹ és Eckhardt kritikai kiadására¹⁰ hivatkozik, amikor Balassi első verseiről tesz említést (I, 165–166), ám figyelmen kívül hagyja, hogy a hivatkozott munkák nem szorítkoznak külső adatokra, hanem igen gyakran a versekből olvassák ki a költő életét, és ennek alapján datálnak. Ha ezt az eljárást módszertanilag elutasítjuk, akkor nem fogadhatjuk el az ebből fakadó következtetéseket sem. Nem tudhatjuk bizonyosan, hogy Balassi szerzett-e egyáltalán verseket Báthory udvarában 1575–1576 között. Talán csak a Bebek Judithhoz írott versről gondolhatjuk ezt némi biztonsággal. Hogy Morgai Kata a Báthory-udvartartás élén álló Margai/Morghay Mihály leánya vagy rokona lenne, hihető, de egyelőre nem igazolható. A Serédy lányokra vonatkozó megállapítások pedig pusztán a keresztnevekre támaszkodó találgatások, ráadásul nemigen köthetők dátumhoz.

Elvi jelentősége van annak, milyen információk alapján építünk életrajzot. Ha Kőszeghy azért különíti el az életrajzot és az életművet, hogy az utóbbi ne írja felül az előbbit, akkor tartózkodnia kellene attól, hogy az életmű darabjait mindenáron az életrajzba gyömöszölje. Áruklodó a monográfia két mondata. Az egyik: „Erdélyi és lengyelországi tartózkodási idején Balassi már minden biztonnyal írt verseket.” (I, 165.) Feltehető, de nem bizonyos. Csak egyetlen vers, a Bebek Judithhoz íródott vers támasztja alá. A többi érv pusztán a szakirodalom – korábban többször elutasított – tekintélyére támaszkodik. A másik mondat: „a két Serédy lányhoz (Borbála és Zsuzsanna) szinte kötelező volt verset írnia, már csak udvariasságból is [...]” (I, 165). Tudjuk, hogy Serédy Gáspár halála után özvegye, Mérey Anna 1567. december 28-án Balassa Andrásához ment férjhez, így Balassi Bálint nyilván gyermekkorától ismerte a lányokat. De miért követ-

9 WALDAPFEL József, *Balassi Bálint költeményeinek kronológiája*, ItK, 36(1926), 185–210.

10 BALASSI Bálint *Összes Művei: Kritikai kiadás*, I, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1951 (a továbbiakban: *BBÖM*). Az *Iffjúság* cím alatt közölt versek: 31–53.

kezik ebből, hogy verset kellett írnia hozzájuk? Mert költő volt? Vagy mert a Borbála és Zsuzsanna nevek előfordulnak a versejekben? És mikor írta volna Balassi hozzájuk ezeket a verseket?¹¹ Jegyezzük meg gyorsan, hogy mindkét, Zsuzsannához köthető vers irodalmi mintán alapszik. A *Balassa-kódex* 12. verse, a *Széllyel tündökleni nem ládd-é e földet* kolofonjából kiderül, hogy Marullus költeményének a fordítása. Az 51., *Áldott Julia kiballagtába...* kezdetű vers romlott akrosztichonja (ÁKRKA SVNANAM) Kőszeghy szerint azt mutatja, hogy az ének egy korábbi költemény átdolgozása. Ez szerintem is így van. De ez a vers szintén részben Marullusra, részben pedig Angerianusra megy vissza. Ha úgy véljük, hogy e neolatin költők műveit Balassi a *Poetae tres elegantissimi* 1582-es párizsi kiadásából ismerte,¹² akkor e verseket nem datálhadjuk az 1570-es évek végére. Ha a fentiek alapján nem tudjuk biztosan, hogy ki volt Borbála és a két Zsuzsanna,¹³ akkor kár az ellentmondások dacára áttemelni őket a *Szép Meséből* a valós életrajzba, kár gyártani a múltat.

Érdekes, hogy az úgynevezett Anna-versek esetében Kőszeghy éppen az ellenkező irányban érvel (I, 188–203): nem lehorgonyozni akarja e költeményeket az életpálya egy pontjára, hanem épp eloldani igyekszik onnan. A korábbi szakirodalom, a versek kolofonjaiból kiolvasva a dátumot, 1578-ra teszi Balassi Bálint és Losonczy Anna első szerelmi viszonyát. Kőszeghy – Eckhardt Sándort követve – először azt tisztázza, hogy amikor Anna férje, Ungnad Kristóf egri várkapitány volt, Balassi még nem szolgál Egerben, amikor pedig 1579-ben felbukkan ott, akkor már Anna tartózkodik máshol. A korábbi *Szép Mese* románca tehát – ha volt egyáltalán – bizonyosan nem Egerben szövődött. Alkalmas helyszínek tűnik a Kis-Kárpátok valamelyik völgye, Nyitra, Szomolány vagy Jókó vára. Csak azt kell felfennünk, hogy 1578-ban Losonczy Anna nem utazott el a férjével Horvátországba, hanem kislányával hátramaradva a fiatal nyalka költő-hadnaggal találkozgatott, Balassi pedig ekkor írta az Anna-verseket. Kőszeghy szerint ebből a romantikus történetből *egyetlen szó sem igaz*. Úgy véli, hogy a történetet igazoló adatok kizárólag a költői életműből, a fiktív életrajzból származnak, a szerelmi viszony hiteles dokumentummal pedig egyáltalán nem igazolható. Eredeti,¹⁴ erős, meghökkenítő és alaposan meggondolandó állítás.

11 Kőszeghy a II. kötetbe utalja Balassi ifjúkori verseinek tárgyalását (I, 165), de ott az életrajzot érintő filológiai kérdések egyáltalán nem kerülnek terítékre e korszakkal kapcsolatban.

12 SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza felveti azt az eshetőséget, hogy Balassinak korábbi kiadásban is meglehettek Marullus művei. Vö. *Balassi kötetkompozíciójának rejtelmek*, ItK, 103(1999), 642.

13 Nem teljesen világos, hogy KŐSZEGHY itt (I, 165) melyik Zsuzsannás költeményre gondol. Jegyzetében a „SUSANNA (elrontott)” akrosztichont említi, ez alapján az 51. versre tippelhetünk, ám ez a *Balassa-kódex* tanúsága szerint már a költő házassága után keletkezett. Az említett Marullus- és Angerianus-minta is erre vall. Az életrajz egy másik helyen, az 1583-as évről is szóba hozza Serédy Zsuzsanna nevét (I, 224), és itt már több joggal, hiszen már a *Poetae tres elegantissimi* megjelenése után járunk. Ezen a helyen Kőszeghy határozottan a 12. verset említi, ám megint „elrontott akrosztichon”-t említ. A 12. ének versfőiben lévő név (SUSANAM) csak annyiban tekinthető „rontott”-nak, hogy egy N-nel van írva. Ez szerintem nem hiba, az 51. vers akrosztichonjában (ha a 8. versszakban végrehajtjuk a *nagy/sok* cserét) szintén egy N-es alakot találunk, melyet a Kőszeghy–Szentmártoni Szabó-féle kiadások jegyzetei is „hibátlanak” neveznek.

14 Szerintem Varjas Béla nem erre gondolt, amikor a Nagyciklus első 33 verséről így írt: „[...] más kérdés, hogy azok a költemények, amelyek a Nagyciklusban Annára vonatkoznak vagy mi ilyennek érezzük, vajon mind eredetileg is Annához vagy Annáról szóltak-e? Szinte bizonyos, hogy nem! S az is

Köszeghy úgy véli, hogy itt az életrajz tudatos meghamisításáról, finomabban szólva költői füllentésről van szó. Balassi 10 évvel később, 1588 táján állítja össze a Julia-ciklust, és a *Szép magyar komédia* történetének mintájára ekkor formálja meg saját fiktív szerelmi történetét is. Mivel a komédia olasz mintájában éppen 10 év eltelte után ismernek egymásra és lesznek egymáséi a szerelmesek, Köszeghy szerint Balassi is úgy formálta saját történetét, hogy benne 10 évvel korábbra, 1578-ra datálta az Anna-szerelmem kezdetét. Tehát azért hasonlít egymásra feltűnő módon a komédia eseménySORA és Balassi fiktív szerelmi története, mert a költő követte, imitálta Castelletti pásztorjátékát. Majd arra a konklúzióra jut, hogy „a Losonczy Annával való szerelmem kezdetét nem 1578-ra, hanem 1588-ra kell datálnunk, vagy ha nem is szerelmét (melyről mit sem tudhatunk), de legalábbis a házassági szándékát [...]” (I, 198). A házassági szándékot illetően nem vitatkozom, hiszen Ungnád Kristóf 1587 novemberében halt meg, férjes asszonyt pedig igencsak bajos lett volna elvenni. 1578-ban Balassi nem a házasság reményében udvarolhatott Annának. Hogy mit érzett legbelül Balassi, nyilván azt sem tudhatjuk. De hogy ismerték egymást, Anna verseket kapott tőle, Balassi pedig ekkor írott szerelmes verseiben név szerint említi, azt bizonyosnak gondolom.

Azt tudjuk, hogy Balassi és Losonczy Anna már a költő házassága előtt ismerték egymást. Erről tanúskodik az a Vitencen 1582. április 17-én, „vízbehányó kedden” kelt kötelezvény, mely szerint Balassi 1400 forintot vett fel kölcsönbe Losonczy Annától. Az adatot természetesen Köszeghy is ismeri (I, 223). Arról szintén van információnk, hogy Anna a költő verseivel is megismerkedett. Egy vers – vélhetően vallásos könyörgés – bizonyosan a kezébe jutott. A *Balassa-kódex* 57. lapjának prózai összekötőszövege – Köszeghy jelölésmódja szerint: **b1a** (II, 165) – a költő házassága előtt szerzett versei közül hiányzóként említi a *Láss hozzá, ödvessígemnek Istene* kezdetűt, mely „nyíri Báthori Istvánnál és Ugnotnénál is volt”. Ugnotné természetesen Ungnád Kristóf felesége, Anna. Ezt az adatot Köszeghy, noha nyilván ismeri, sehol sem kamatoztatja, mintegy eltekint tőle.

A szerelmes versekre vonatkozóan a korábbi szakirodalom vélekedésének legfontosabb támasztéka az a három vers, mely akrosztichonja szerint egy Anna nevű nőhöz íródott, és közülük az egyik vezetőknévvel együtt utal a költő kedvesére. Ezek a *Balassa-kódex* sorrendjében a következők: 4. *Bizonyal esmérem rajtam most haragod* (BALASSI BALINTHÉ ANNA), 25. *Lelkemet szállotta meg nagy keserűség* (LOSONCSI ANNA), 27. *Az én szerelmesem haragszik most reám* (ANNAMÉRTH E). Ezeket az énekeket nemcsak az azonos keresztnév köti össze, hanem a versforma és a nótajelzés is, mindegyik

---

kétségtelen, hogy a versek nem keletkezésük valóságos időrendjében sorakoznak, hanem a lírai regény sajátos belső törvényszerűségeihez, »epikumához« vagy helyesebben lélektani folyamatához igazítva követik egymást.” VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai, 320. Ezt a gondolatot Köszeghy is idézi (II, 269), éppen olyan versnél, mely akrosztichonja szerint Annához íródott. Ám Varjas az első 33-as ciklus azon verseiről (is) beszél, melyeknek nincsen akrosztichonja, melyek nem nevezik meg Annát. Ezek a Nagyciklus koncepciója szerint már Annára vonatkoznak, vagy ilyennek érezhetjük őket. Még azok is, melyeket eredetileg nem neki írt. De Varjas nem mondja, hogy Balassi egyiket sem írta volna Annának, csak azt, hogy „mindet” nem. Azt meg főként nem mondja, hogy az ANNA akrosztichonnal jelöltek máshoz szóltak volna.

metruma $a_{12}+a_{12}+a_6+a_{12}$, és a *Palkó nótájára* íródott. Érdeemes átmenetileg kiterjeszteni a versforma alapján a versek körét, Balassi összesen 6 szerelmes versben használja ezt a metrumot (és egy olyan istenes versben, mely a 4. verssel mutat feltűnő azonosságokat): 3. *Eredj édes gyűröm, majd jutsz asszonyodhoz*; 9. *Ó, te csalárd világ, nyughatatlan elme*; 26. *Szentírás szerint is kereszt csak bűt jegyez*. Mivel ez utóbbi három költeménynek nincs akrosztichonja, semmi akadályja annak, hogy az Anna-szerelem jegyében keletkezettnek tekintsük. Ezt az elképzelést támasztja alá a versek szomszédsága is (3, 4 – 25, 26, 27). A 27. ének pedig kolofonnal zárul, mely szerint 1578-ban keletkezett. Ebben a tekintetben a 24. *Most adá virágom nekem bokrétáját* incipitűre rímel, mely szintén 1578-as kolofonnal végződik.

Nehéz elképzelni, hogy az akrosztichonokban levő Anna név ne ugyanazt a kedvest jelölné, mint a 25. éneké. Lehet, hogy a 16. században az „Anna a legelterjedtebb női keresztnév a korban” (I, 197), ám hogy Balassi szabályos blokkokat hozott volna létre azonos versformájú énekekből azonos keresztnévű, de különböző hölgyekhez írott verseiből, az eléggé valószínűtlen. Az a tény, hogy az első 33 vers közül csak a fent említett két versnek van évszámot tartalmazó kolofonja, tulajdonképpen nem mond ellent Kőszeghy hipotézisének, Balassi 1588-ban éppen e kolofonokkal teremtené meg azt az illúziót, hogy Annát már 10 éve szereti. De a felsorolt költemények egyéb jellemzői ennek az elképzelésnek inkább ellentmondanak. A *Palkó nótája* kizárólag a házassága előtt írt szerelmes versekben fordul elő. Önmagában az akrosztichonok léte is erre vall, Kőszeghy szavaival élve az akrosztichonokat „lényegében csak korai verseiben alkalmazza” (II, 353). A versek metaforahasználata, rímelése ugyancsak a korai versekkel rokon. Figyelemre méltó, hogy a szóban forgó hat vers egyikének sincs azonosítható mintája, egyik sem épül a *Poetae tres elegantissimi* verseire, noha 1582 után Balassi már szinte kizárólag a neolatin szerelmes költők nyomdokain halad.

Mindezek ellenére meglehet, hogy Balassi szándékosan archaizál. A Julia-versek idején versei általában akrosztichon nélküliek, Balassi-strófában készülnek, neolatin költők műveire épülnek, és nincsen kolofonjuk. De meglehet, hogy a fentebbi esetekben a költő szándékosan ír akrosztichonos, nem-Balassi-strófás, irodalmi minta nélküli költeményeket, melyeket tömbökben elhelyezve esetenként ál-kolofonnal zár le. Az orrunknál fogva vezet minket? Meglehet, de nem tartom valószínűnek. Ha így lenne, akkor Balassi nem a *Magyar Amphiön* lenne, hanem a *Magyar Hermész*. Jól ismert a görög mitológiából az a történet, ahol Hermész ellopja Apollón ötven tehenét, s hogy tette ne derülhessen ki, a teheneket farkuknál fogva hátrafelé hajtja a homokos úton, hogy nyomaik *visszafelé* mutassanak.

Azt várnánk ezután, hogy a Dobó Krisztinával kötött házasság kapcsán nemcsak a nevezetes pataki vár foglалásról olvashatunk majd, nemcsak a zálogbirtok ügyeiről, a költő katolizálásáról, hanem arról az egyetlen versről is, melyet akrosztichonja szerint a költő Krisztinához írt (2. *Cupido szívemben sok tüzes szikrákkal*). Ám a kötet e fejezetében egyetlen szó sem esik e költeményről. Csak a második kötet versciklusokat értelmező fejezetében (II, 268) olvashatunk annyit erről a versről, hogy „Losonczy Anna csak a feleségről, Dobó Krisztináról szólnak tekinthette”. Kőszeghy „történe-

ti-poétikai” olvasata helyes, Rimay János vagy Losonczy Anna nyilván így gondolhatta. De ez az egykorú olvasatot rekonstruáló „játék” (II, 268) szándékosan eltereli a figyelmet arról, hogy nemcsak ők tekinthették az éneket Dobó Krisztinához szólónak, mi magunk sem tehetünk mást. A korabeli olvasó vélhető vélekedése itt egybevág az irodalomtörténészekével. *Ad absurdum* persze kreálhatunk a Krisztina név mögé egy általunk nem ismert hölgyet,¹⁵ vagy feltehetjük, hogy az akrosztichon utólagos meszterkedés, de ezzel az *Occam borotvája* elvét sértjük meg. A versforma, a belső rímek használata,¹⁶ a Cupidót említő szerelmes mitológiai indítás mind arra vallanak, hogy a vers az 1580-as években keletkezhetett. Kőszeghy mindennek nem is mond ellent, csak éppen nem mondja ki a nyilvánvalót. Úgy tűnik, mintha fiktív adatnak tekintené azt, amiről belátható, hogy – bár versből származik – mégsem fikció.

A birtokokkal kapcsolatos következő fejezetek értelemszerűen szilárdabb – vagy mondjuk inkább: hétköznapibb – adatokra támaszkodnak. Hogy ezek értékelése közben sem árt az óvatosság, arra a Balassi András és Bálint közötti adásvételi szerződés szolgált látványos példát (I, 274–275). Eckhardt Sándor még úgy vélte, hogy amikor Balassa András 3300 forintért vette meg a lipótújvári birtok Bálintra eső részét, akkor kihasználta a költő szorongatott helyzetét, aki kénytelen volt áron alul túladni rajta, hiszen a birtokrész valójában 4125 forintot ért. Kőszeghy figyelmeztet rá, hogy noha Balassa András valóban kíméletlen üzletember volt, de ebben az esetben szó sincs értékaránytalanságról. A 16 500 forintos zálogösszeg negyede valóban 4125 forint, csak hogy ez rajnai forintban értendő. Ha a korban érvényes 1,25-ös váltószámot alkalmazva ezt átszámoljuk magyar forintra, akkor éppen a megfizetett 3300-as számot kapjuk, vagyis Balassa András fillérre pontosan megfizette a lipótújvári negyed birtokot. Íme, így válhat egy száraz számszaki adat alkalmassá arra, hogy Balassa Andrást kapzsinak, erőszakosnak vagy minden hájjal megkentnek lássuk, illetve láttassuk.

Az 1588-as év eseményeinek elbeszélésénél kerül sor a Zandegger Lucia-ügy értékelésére. Az érsekújvári kapitány, a medvéhez hasonló kinézetű Ferdinánd Zamaria elüzi magától a feleségét, a nemrég szolgálatába állt Balassit pedig megfenyegeti és elzavarja. Nem világos, hogy pontosan mi történt, a költő valamiféle viszonyba keveredhetett Luciával,¹⁷ a becsületbeli ügygel pedig még az Udvari Haditanács is foglalkozott. Mindez alkalmat ad Kőszeghynek arra, hogy a Celia-versek címzettjét azonosítani próbálja (I, 285).

15 ECKHARDT Sándor mutatott rá, hogy a vers vélhetően *nem* Sanyiki Krisztináról szól, akit korábban tévesen Hagymássy néval azonosítottak. Hagymássy Kristóf negyedik felesége, akit Balassi (titkosírással) említ 1577. júl. 11-ei levelében, Kerecsényi Judit volt. Vö. ECKHARDT Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1943, 87.

16 A Nagyciklus első 33 verse között csak 4 íródott a *Lucretia nótájára*. Vélhető keletkezési idejük sorrendjében növekszik a 19-es sorok 6-os ütemeinek végén felbukkanó belső rímek aránya. HORVÁTH Iván adatai szerint: 14. *Csak búbanat* (1577–1578) = 37,5%; 21. *Nő az én gyötrelmem* (1584 előtt) = 40%; 12. *Széllyel tündökleni* (1584) = 61,9%; 2. *Cupido szívemben* (1584) = 66,7%. Vö. HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982, 71.

17 Kőszeghy jelzi (I, 282), hogy még abban sem lehetünk teljesen biztosak, hogy Zamaria felesége Zandegger Lucia lenne, mert a forrásokban a hölgy neve elő sem fordul. Az azonosítás egyetlen tanú vallomásán alapszik, de meglehetősen bizonytalan, hogy a selmeczi gróftól a tanú egyszerűen téved.

Egy korábbi tanulmányának ötletét veti fel,¹⁸ és rögtön jelzi is, hogy pusztán hipotézisről van szó: „Egyértelmű bizonyítékunk nincs, számos jel utal azonban arra, hogy Lucia költészetbeli megfelelője: Célia.” A Celia-versekről szólva a második kötetben is határozottan jelzi (II, 296), hogy vékony jégen járunk: „Ezt az ötletet ma is védhetőnek tartom, de nem bizonyítottnak. [...] Céliáról – az életbeliről – semmit sem tudunk.”

Másként gondolom, de egyáltalán nem azért térek ki erre az azonosítási kísérletre, mert másként gondolom. Ha a szerző így véli – sőt jelzi is, hogy állítása bizonytalan –, hát vesse fel bátran, azzal nem kerülünk hátrébb. De eddigi fejtegetésünkéből már nyilvánvalóvá válhatott, hogy folyamatosan az úgynevezett „adatok” megbízhatóságáról, az objektívnek szánt életrajz megvalósíthatóságáról gondolkodunk, arról a helyeseltető törekvésről, hogy az irodalomból, a versekből, a költői fikcióból ne teremtsünk hamis múltat. Ha egyéb esetekben Kőszeghy elhárítja, hogy a költemények alapján képzeljünk el Balassi életében romantikus epizódot, akkor itt is ez lenne a követendő. A Celia-versek terjedelme, metaforahasználata, nótajelzései (pontosabban azok hiánya), rímelése, retorikai felépítése, és lengyel vonatkozásai (lengyel szép Zsuzsánna, Hannuska Budowskionka) alapján én határozottan későbbinek gondolom e darabokat a Julia-ciklusnál. A *Balassa-kódex*ben is a Julia-versek után állnak. De lehet, hogy ezek az érvek nem perdöntőek; lehet, hogy Balassi átdolgozta korábbi énekeit. A ciklus keletkezési idejét megbízható adatokból nem ismerjük. Ha viszont ez a helyzet, akkor e darabok nem alkalmasak arra, hogy az életrajzba illesszük őket.

A szakirodalom hagyományosan az 1588–1589-es időszakra datálja a Julia-ciklust, vagy az úgynevezett Nagyciklus második 33-as részét, Julia kilétében pedig már Szilády Áron életrajza óta töretlen a szakmai konszenzus:¹⁹ a régi nagy szerelem folytatódik, az udvarló versekkel körülrajongott hölgy Losonczy Anna. Kőszeghy sem jár el másként. Már az 1578-as Anna-versek kapcsán megjegyzi: „Az bizonyos, hogy Balassi Bálint 1588–1589-ben Losonczy Anna kezét akarta elnyerni, továbbá (s lehet, hogy ez számára még fontosabb volt) ekkor rendezte, állította össze költői korpuszát, a házasságáig és a házassága – mint vízvázalstó – után írt versek ciklusát.” (I, 197.) Aztán az 1588-as eseményekre térve: „Balassi szinte új életre kel. Meggyőződése, hogy most fog jóra fordulni minden. Biztos benne, hogy megszerzi Losonczy Anna kezét, vele a hatalmas Losonczy–Ungnad-vagyont, visszaváltja, visszavásárolja elzálogosított, eladott birtokait. Szebbnél szebb udvarló verseket ír, egy megkomponált kötetet állít össze, versciklusokat szerkeszt, lefordítja Cristoforo Castelletti *Amarilli* című komédiáját, mindezt az udvarlás lázában.” (I, 275.) Később pedig: „Az 1587–1589 közötti időszak Balassi életében mérföldkő. Ekkor, a Losonczy Anna kezéért indított ostrom kezdetekor határozta el, hogy eddig írt verseit ciklusokba rendezi, ekkor írta az ún. Julia-verseket, szám szerint huszonötöt, ekkor a *Szép magyar komédiát*.” (I, 286.)

18 KŐSZEGHY Péter, *Ki volt Balassi Céliája?* = *Klaniczay-émlékkönyv*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi, 1994, 250–255.

19 A *Balassa-kódex* 1874-es előkerülését megelőzően – tehát amikor a Julia-versek még ismeretlenek voltak – Thaly Kálmán és Toldy Ferenc még egy ismeretlen erdélyi főrangú hölgyre gondoltak. Vö. Gyarmathy BALASSA Bálint *Költeményei*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., 1879, XXX.

Azért idéztük mindhárom magától értetődőnek tűnő, általánosan elfogadott állításokat tartalmazó részeket, mert látványosan keveredik bennük a biztos és bizonytalan. Sarkosan fogalmazva: ebben a formában a *Szép Mese* részének tekinthetők, mert szigorú értelemben dokumentumokkal nem igazolhatók! A fenti kijelentések két részre bonthatók: (1) Balassi Juliája Losonczy Annával azonos, neki udvarolt versekkel ebben az időben, és őt akarta feleségül venni; (2) Balassi 1589 nyarán határozta el, hogy verseit ciklusokba rendezi, ekkor jött létre a *Maga kezével írott könyv*, amit *Nagyciklusként* is emlegetünk. Érdemes mindkét állítással kötözködni egy kicsit. Kötözködni, mert a gondolatmenetek célja *nem* Kőszeghy kritikája – hiszen itt teljes konszenzuson alapuló álláspontot képvisel –, hanem az irodalomtörténész, a filológus, az életrajzíró helyzetének jellemzése. Bárkit érint, korábbi magamat is beleértve.

(1) Tudjuk, hogy Ungnad Kristóf 1587 novemberében meghalt, Losonczy Anna özvegy lett, tehát (a gyászév letelte után) a házasság szándékával legálisan lehetett neki udvarolni. Tudjuk, hogy Anna 1589 szeptemberében hozzámegy Forgách Zsigmondhoz, ettől kezdve nincs értelme udvarló versekkel közeledni hozzá. Így 1588–89-ben *lehetett* udvarolni neki. De megtörtént-e tényleg? Egy 1588 márciusában Kapy Sándorhoz írt levélből gyaníthatjuk, hogy Balassi házasodni szándékozott: „Ha az Isten karácsonyig éltet, azt gondolom, hogy *nagy úr leszek*, ha egyébképpen nem is, *farkam után*.” (A dőlt betűs részek titkosírással.) De ezekből az adatokból teljes bizonyossággal nem következik, hogy a költő éppen Losonczy Annát akarta volna elvenni. A rejtelmeskedő levél ezügyben nem igazít el. Balassi ugyanebben az időben talán más nőnek, Zamaria kapitány nejének (is) csapja a szelet.

Azok az érvek, amelyek alapján itélni szoktunk, a versekből valók! Balassi a Julia-ciklus elején, a 35. *Régi szerelmem nagy tüze* kezdetű versének argumentumában írja, hogy „akkor szerzette, hogy az ő felesége idegensége miatt az régi szeretőjén kezdett szívében megindulni”. A 38. *Egy kegyes képében az gyászöltözetben vajon angyal tűnék-é?* kezdetű ének gyászoló hölgyről beszél. A 64. *De mit gyötresz engem most, keserves lelkem?* 20. sorában pedig azon bánkodik a költő, hogy „az nyerhetetlen másnak adta magát”. Mindez illeszkedik a dokumentumokból tudható adatokhoz. De hát – Kőszeghy szavával élve (I, 197) – mindez a fikció szintjén illeszkedik. A költeményekből konkrét adat nem olvasható ki.

Az 54. *Ó magas kősziklák, kietlenben nőtt fák* kezdetű vers 14. sorában kétségtelenül ez áll: „Szép Julia-Annám léssen-é jó hozzám”. Ugyanebben a versben a 4. strófa végén Echo ugyancsak kimondja Anna nevét. Hasonló módon válaszol Echo a 63. *Nyolc ifjú legény, minap úton menvén* 2. szakaszában Credulus kérdésére. De hát – megint Kőszeghyt idézve (I, 197) – az Anna a legelterjedtebb női keresztnév a korban.

Csak egyetlen, dokumentummal alátámasztható adatunk van, mely alapot adhat Anna azonosítására, Illésházy István 1589. szeptember 29-én kelt beszámolója Balassi bujdosásáról. A latin szöveg bennünket érdeklő része: „[Balassi Bálint] bujdosása okául felhossa Balassa Andrást, aki jószágaira tör, s akit nagyon fenyeget, és Ungnad Kristóf özvegyét, aki nem akart hozzámenni feleségül”.²⁰ De hát – megint Kőszeghy

20 A latin szöveg: „Causam peregrinationis suae ponit Andream Balassa qui sua ambiat bona, cui multum minatur et relictam olim Cristoforo Ungnad quae sibi nibere noluit.” *BBÖM*, I, 410.

szavával élve – ez az egyetlen adat, és mi van akkor, ha a tanú téved? És azt se felejtjük – újfent Kőszeghy érve (I, 288) –, hogy Balassi ekkor szándékosan ködösít, leplezni akarja valódi szándékát, és Illésházy *vélekedése* nem független Balassi szándékától.

Mindez persze szándékos kötözködés. Magam is úgy vélem, hogy Balassi Juliája Losonczy Annával azonos. De nem azért hiszem, mert erre kétségtelen bizonyítékaink lennének, hanem azért, mert felettből valószínű. Nincs jobb jelölt, és túl nagy véletlen lenne, hogy a fikció szintjén, a versekben megjelenő Anna név, illetve a kedvest jellemző mozzanatok (régi szerelem, gyász, másnak adta magát) ennyire egybevágnának a valósággal. Vagyis amellet érvelek, hogy van olyan helyzet, amikor a fikciót elhíhetjük. Természetesen ez nem az egyes versekben elmondott részletekre vonatkozik, jelen esetben csupán a főszereplők azonosítására.

(2) Komolyabb problémát érkelek azzal kapcsolatban, hogy Balassi mikor állította össze verseinek megkomponált gyűjteményét. Már ott sincs konszenzus a szakirodalomban, hogy mit is értünk megkomponált gyűjteményen. A mag²¹ nyilvánvalóan a Julia-versek sorozata. A *Balassa-kódex*ben ezt a költő házassága előtt írt énekei előzik meg (1–33). A 25 versből álló Julia-ciklus nem különálló módon szerepel, hanem a költő házassága után szerzett verseinek élén. A 34. vers előtt prózai megjegyzés – Kőszeghy jelölésmódja szerint: **b1a** – tájékoztat arról, hogy a költő „jobbriszre a virágénekeket inkább mind Juliáról” szerzette, az 58. vers után pedig ezt olvashatjuk (**b1aa**): „Ez az Juliáról szerzett énekeknek a vége.” A kódex azonban folytatja a versek számozását 75-ig.²² Közben a 61. vers után a kódex nevezetes *nagy cruxa* miatt a sorozat megszakad, ide istenes énekek ékelődnek be, melyek egy részének csak a helyét hagyták ki. Számzatlanul áll a 73. és 74. ének között a *Valahány török bejt*, mely önálló kis ciklusként értelmezhető. Nem világos, hogy az 1–33. és 34–75. számok alatt lejegyzett költeményeket egységes ciklusnak tekinthetjük-e. Megoszlanak a vélemények arról is, hogy mi Balassi *Maga kezével írott könyvének* anyaga, hogy hol ér véget ez a rész. Varjas Béla először a 61. *Vitézek mi lehet* után húzta meg a határt, itt érzékelt törést a kódex lejegyzésében.²³ Később ugyanő már a folyamatos ciklusként értelmezte a 2×33 verset.²⁴ Gerézdi Rabán és Klaniczay Tibor egy 3×33+1 versből álló, de soha meg nem valósult nagykompozíciót tétélezett fel,²⁵ ezt az elképzelést később Horváth Iván fejlesztette elméletté.²⁶ Később, ezt a nézetét feladva, a kódex jelenlegi állapotához igazodva képzelte el a gyűjteményt.²⁷ Pirnát Antal visszatért ahhoz a véleményhez, amit Varjas vallott, hogy a

21 VARJAS lényegét érintő szóhasználata, *i. m.*, 317.

22 A *Balassa-kódex* számozásából levonható azon következtetésekre, melyek nézetem szerint alapjaiban mondanak ellent a Gerézdi-Klaniczay-sejtésnek, most nem térek ki, bár szóban már 2011-ben elhangzott, de írásban csak Kőszeghy Péter monográfiájának megjelenése után látott napvilágot. Vö. VADAI István, *Balassi Bálint elvegyült énekei*, ItK, 118(2014), 393–402.

23 *Balassa-kódex*, kiad. VARJAS Béla, Bp., MTA, 1944, XX.

24 VARJAS, *i. m.*, 309–346.

25 *A magyar irodalom története*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, I, 471

26 HORVÁTH, *Balassi költészete...*, *i. m.*, 34–64.

27 HORVÁTH Iván, *Az eszményítő Balassi-kiadások ellen = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter, Szeged, 1997 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozzanataink Történetéhez, 35), 191–203.

61. a gyűjtemény utolsó verse.²⁸ Kőszeghy Péter Varjas 2×33 énekből álló *Nagyciklusát* fogadja el megkomponált gyűjteménynek, de kiegészíti azt a Celia-versekkel (II, 301).²⁹ A kódex rendje sem nyilvánvaló, a kutatók értelmezései sem egységesek.

Az kiolvasható a *Balassa-kódex*ből, hogy a Julia-versek ciklust alkotnak. Úgy gondoljuk, hogy ezeket Balassi 1588–1589-ben írta, vélhetően ekkor rendezte sorba őket. Ez azonban csak egyetlen ciklus, a mag, és nem a ciklusokból álló teljes életmű. Hogy a házassága előtt írt költeményeket Balassi már ekkor a kompozíció részének tekintette-e, azt nem tudjuk. Ugyanez érvényes a Celia-ciklusra is. Sajnos a kódexben hiányzik a sorozat eleje, és hiányzik a ciklus prózai bevezetője, mely eligazíthatna abban a kérdésben, hogy a *Maga kezével írott könyv* anyagához tartoznak-e a Celia-énekek. Fennáll az a lehetőség is, hogy a költő 1589 nyarán csak a Julia-ciklust komponálta meg, korábbi és még meg sem írt verseiről pedig egyáltalán nem határozott el semmit.

Tudjuk, hogy 1593-ban Balassi udvarló verseket küldött, és további költeményeket ígért Batthyány (II.) Ferencnek, és a küldemények egy része szerencsésen meg is maradt a címzett levéltárában. Erre alapoztam azt az elképzelésemet, hogy a *Balassa-kódex* ősenek gondolt *Maga kezével írott könyv* talán azonos egy olyan gyűjteménnyel, amelyet Balassi Batthyánynak másolt vagy másoltatott össze. Ebbe ifjúkori énekeit ugyanúgy leírta (1–33. versek), mint a Julia-ciklust, sőt az ezt követő költeményeket, tehát a Celia-énekeket is. Ez az elgondolás tehát nem megkomponált nagystruktúrát lát a *Balassa-kódex* anyagában, hanem lazább-szorosabb ciklusok egymásutánját. A költő, mint afféle Cyrano, teljes versgyűjteménnyel segíthette Batthyányt az udvarlásban.³⁰ Az ötletet ugyan lehet vitatni, de azt az eshetőséget tagadni, hogy a *Balassa-kódex* anyaga 1593-ban is létrejöhetett, nemigen. Fennáll tehát az eshetősége annak, hogy a (2) állítás nem igaz, pontosabban szólva egyetlen versciklusra, a Julia-versekre kell korlátozni.

Lezárva immár a Julia-szerelemre vonatkozó kötözködést, annyit szűrhetünk le belőle, hogy (1) az életrajzi tényeket olykor kénytelenek vagyunk a fiktív életrajzra támaszkodva kiegészíteni; (2) nem lehetünk biztosak abban, hogy a sokszoros másolatlánc végén álló *Balassa-kódex*ből sikeresen rekonstruálható a költő szándéka szerinti kompozíció, s így annak tervét, létrehozásának idejét, megformálását nem kezelhetjük életrajzi tényként, csak szakmai fikcióként. Néha tehát segít, ha az elődök nyomdokain haladunk – noha minden nyom gyanúsán egyfelé halad –, néha pedig hátráltat, ha a jól kitaposott ösvényen maradunk. Jól mondja Kőszeghy: „Nem gondolnám, hogy e kettő *teljességgel* szétválasztható.” (II, 268.)

28 PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint poétikája*, Bp., Balassi, 1996 (Humanizmus és Reformáció, 24), 75.

29 A szerelmes versek így kialakított nagykompozíciója csak akkor keletkezhetett 1588–1589-ben, ha elfogadjuk Kőszeghy azon nézetét, hogy Celia azonos Zandegger Luciával.

30 VADAI István, *Batthyány Ferenc és Balassi Bálint = A Batthyányak évszázadai: Tudományos konferencia Kőrmenden 2005. október 27–29.*, szerk. NAGY Zoltán, Kőrmend–Szombathely, 2006, 217–222. Sajnálatos módon Kőszeghy ezt a (meglehetősen kis példányszámban publikált) tanulmányomat nem ismeri, ezért nem számol a „megkomponálás” itt felvetett 1593-as dátumával. A tanulmányt Budapesten is bemutattam, vö. VADAI István, *Cyrano-effektus*, az MTA Irodalomtudományi Intézetében 2006. febr. 22-én megtartott előadás. Ezt Kőszeghy más összefüggésben, a *Mátray-kódex* kapcsán hivatkozta is, de külföldi útja miatt nem hallhatta.

Balassi lengyelországi bujdosásának kezdetéről már szoltunk, az időrendbe kapaszkodva csak egyetlen kérdés erejéig térünk ki rá. Kőszeghy felfigyel rá, hogy a költő már 1577. július 11-én, Balassa Andrásához intézett levelében arról ír, hogy nem bálná, ha a Krusith lány ügye még 4 évig halasztódna, és akkor kellene házasodnia. 1589 őszén pedig Illésházy István számol be arról, hogy Balassi „egészen egyedül, lóra ülven, éjnek idején eltávozott ebből az országból Krakko felé, [...] ha addig meg nem hal, négy évig nem jön Magyarországra”.³¹ „Vajon mit akart mindig éppen négy évig csinálni Lengyelországban?” – kérdezi Kőszeghy (I, 288–289). Mivel mindkét esetben lengyelországi katonai szolgálatról van szó, arra gondolok, hogy Balassi 4 évre szegődött volna zsoldba. Az első szolgálatot félbeszakítja, apja halálakor hazatér; a második vállalkozás el sem kezdődött. Magyarországon is nagyjából 4 évig tart katonai szolgálata, az egri hadnagyságot közel ennyi ideig viseli: 1579 elejétől 1582 végéig. Mindhárom esetben határozott időre szóló megbízási szerződésre gyanakszom.

Kőszeghy csak egyetlen bekezdés erejéig tér ki Balassi debnői és krakkói vendégeskedésére, idézi a költő 1590-ben öccséhez írott levelét, majd egy rövid mondattal kommentálja: „Őszinte szavak ezek, tükrözik lelkiállapotát, vágyait.” (I, 291.) Nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy a költő a katonai szolgálat, a hivatalvállalás és a megíjult házasság mellett saját verseiről is említést tesz:

ne véljen, uram, senki olyan bolondnak, hogy ha ott kinn tisztességesen szolgáltatnának velem, hogy örömesben az szolgálatban, mint a *versfaragásban nem foglalnám elmémet*. De ha nem szolgáltatnak velem, meggyek? Az hibeí bíróságot vegyem-é fel? Nem illik. Megházasodjam-é? Annak ellent mondtam. Azért, uram, így lévén a dolog, hogy meg sem házasodhatom, s az szolgálatra sem lévén hivatalom, nem jobb-e itt, kisebb bosszúsággal s *elmémnek vékony törődésével* urakkal s hercegekkel való *nyájasságban az időmet elmúlatnom*, mint otthon csak sanyarságban és morgolódásban?³²

Eckhardt ennek kapcsán a Celia-versekre gondol,³³ és a szakirodalom ezt általában el is fogadja. Világos, hogy az a két irodalomtörténész, aki megkísérli a Celia-verseket korábbra datálni, másként vélekedik. Szentmártoni Szabó Géza úgy véli, hogy Balassi Krakkoiban istenes verseket írt,³⁴ Kőszeghy Péter pedig nem tér ki a versfaragás kérdésére, hanem azonnal áttér a költő braunsbergi tartózkodására, ahol jezsuita környezetben a költő a vallásos elmélkedés felé fordul. A levél kiemelt részei alapján én határozottan szerelmes versekre gondolok, és a Celia-ciklus korábban már említett lengyel vonatkozásai (lengyel szép Zsuzsánna, Hannuska Budowskionka) miatt Eckhardtval értek egyet (a Szárkándi Anna-azonosítással természetesen nem). Ebből következően életrajzi ténynek tartom a helyhez és időhöz köthető versszerzést: más életrajzi szakaszoktól eltérően itt *tudjuk*, hogy Balassi irodalommal foglalatalkodik.

31 A 1577-es levél kiadása: BBÖMI, 310, a latin nyelvű 1589-esé: *uo.*, I, 410 (ECKHARDT Sándor fordítása).

32 *Uo.*, 379–380. Kiemelések tőlem – V. I.

33 *Uo.*, 380.

34 SZENTMÁRTONI SZABÓ, *i. m.*, 641.

Balassi különféle – az apai örökségre, birtokokra, házasságra, kölcsönökre, zálogjogra vonatkozó – peres ügyeit a monográfia folyamatosan részletesen és alaposan tárgyalja. Kőszeghynek eközben egyszerre kell tájékozódnia a kor gazdasági, pénzügyi, politikai, katonai és jogi terepein, s ezt láthatóan otthonosan teszi. A peres dokumentumok szövevényes hálóját persze nincs alkalma minden esetben egészében bemutatni. A Liptóújívárra vonatkozó 1589–1594 közötti tragikomikus jogi huzavona esetében azonban kivételt tesz, és a per utolsó két és fél évét egy regesztaszzerű, részletező felsorolással illusztrálja (I, 302–318). Noha a lista nem teljes, még így is 53 dokumentumot, periratot, levelet vonultat fel. Szinte napról napra követhetjük az ügymenetet.

A költő utolsó napjait, az esztergomi ostromot elbeszélő fejezet után, a monográfia epilógusaként a Balassit hősként megjelenítő propaganda kiadványairól olvashatunk. A szerző Darholcz Kristóf-féle *Epitáfium* és a Rimay-féle *Epicédium* mellett a *Tíz okok* és az *Istenes énekek* kiadásaira tér ki, rámutatva arra, hogy a Balassi-tisztelet milyen hatékonyan írta felül a valóságos életrajzot. A „sikertelen, egzisztenciateremtésre képtelen, felesége elhagyta, becsületétől [...] megfosztott, elszegényedett, negyvenéves »ifjú«” (I, 352) képe áll szemben az irodalmi mitológia *Hungarus Heros*ával. E kettőség hiteles bemutatása volt Kőszeghy legfontosabb célkitűzése.

A fejezet elején a szerző számot vet azzal, hogy milyen dokumentumok alapján és miféle képet sikerült rajzolnia a kötetben. Ahogy írja: „Balassiról meglepően sok adattal rendelkezünk.” (I, 338.) Érthető módon még egy nagymonográfia sem tudja mindet felvonultatni, és csak részleteiben idézheti az iratokat. Egyetérték azzal, hogy „a Balassi-filológia elvégzendő feladata lenne egy [...] Balassi-okmánytár összeállítása”. A korábbi forráskiadások szinte áttekinthetetlen dzsungelt alkotnak. Rémít ez a sok nyom... És nemcsak a nyomok mennyisége, hanem az is, hogy keveredik bennük a való és a fikció.

Magyar Amphión

„Ez a könyv nem most jött létre, ha fizikailag most állt is össze kötetté. Alapját többnyire korábban elkövetett jobb-rosszabb írásaim alkotják, amelyek most kaptak végleges (?) formát.” (II, 9.) E szavakkal kezdődik a Balassi-monográfia második kötete, mely a költői életművel, annak poétikai hátterével, forrásaival, a művek filológiai részletkérdéseivel, a kompozíciók szerkezetével foglalkozik. A nyitó mondatokat azért idéztük, hogy jelezzük, valóban érezhető a kötetben némi egyenetlenség. A korábbi írások hol önálló szaktanulmányok, hol pedig szövegkiadások utószavai. Az első kötetben is akad korábban megírt rész, például az *Istenes énekek* bécsi és nagyszombati kiadásairól, Balassi Imréről szóló rész (I, 349–351), ám ott – bizonyára az életrajzírás műfajából fakadóan – csak kivételesen bukkantak fel. A *Magyar Amphión* fejezetei már csak azért sem alkothatnak *folyamatos* egészset, mert az életmű különböző részeiről, különböző aspektusairól szólnak. E recenzió keretében nem is vállalkozhatunk arra, hogy mindegyik fejezetről részletesen szóljunk. Ezért nem esik szó majd a versek teológiai összefüggéseit taglaló részekről, illetve a *Füves kerteskérő*ről és a *Tíz okokról* írottakról.

Csak azokhoz a fejezethez fűzünk kommentárt, ahol jobb-rosszabb érveink, filológiai észrevételeink támadtak.

Az elsőhöz hasonlóan a második kötet is a szakirodalom áttekintésével kezdődik. Most azonban nem a Balassira vonatkozó munkák kerülnek terítékre, hanem az *udvari szerelem* problematikája. Az alapkérdés természetesen az, hogy volt-e Balassi előtt ilyen típusú magyar líra, ezen a téren Balassit kezdeményezőnek, újítónak látjuk-e vagy egy létező (de számunkra nem látható) hagyomány folytatójának, beteljesítőjének. „Megerőltetetlen exkurzus ez” – írja Kőszeghy (II, 21), és annyiban kétségtelenül igaza van, hogy a korábbi Balassi-szakirodalom eltérő nézeteivel szembe kell néznie. Kibékíthetetlen ellentmondást azért nem lát köztük, mert Balassi költészetét nem homogén egységként szemléli. Megengedi, hogy az életműben jelen legyenek vágáns mozzanatok, ahogyan Gerézdi Rabán vélte; megengedi, hogy Balassit reneszánsz-petrarkista költőnek lássuk, ahogyan Klaniczay Tibor és Bán Imre gondolta, sőt azt is, hogy a középkorias vonásokat hangsúlyozó Pirnát Antalnak vagy a trubadúr-hagyományt előtérbe helyező Horváth Ivánnak adjunk igazat. Ezek a nézetek Kőszeghy szerint nem mondanak ellent egymásnak: felváltva, sőt akár egyszerre érvényesülhetnek a költői életműben. Rokonszenves álláspont, de ezt a megengedő gesztust a monográfia nem a különböző nézetrendszerek elvtelen kibékítésének érdekében gyakorolja, hanem azt hangsúlyozza, hogy e nézetek *egyike sem* lehet kizárólagos érvényű.

A monográfia elsőként az udvari szerelem nemzetközi szakirodalmának szentel fontos fejezeteket. A fogalmat elsőként Gaston Paris használta 1883-ban, az ő nyomán Joseph Bédier népszerűsítette. Az ő leginkább platonikusnak nevezhető értelmezésük határozta meg a 20. század első felének terminológiáját. Az udvari szerelem *ortodox tanát* Kőszeghy kötetében C. S. Lewis nézetei képviselik (II, 22–28), ezekkel szemben pedig D. W. Robertson, John F. Benton és Peter Dronke kritikus érvelését tekinthetjük át (II, 29–44). Robertson a korábbi terminológiát egyszerűen használhatatlannak minősíti. Andres Capellanus szerelemtanáról szólva rámutat, hogy ott az *amour courtois*-nak nyoma sincs, ezt a fogalmat szerinte a modern tudomány és irodalomelmélet hozta létre. Ahol e szerelemideológia tetten érhető, például a *Rózsaregény* vagy a *Lancelot* esetében, ott mindig ironikus, parodisztikus kontextusban jelenik meg. Dronke éppen az ellenkező irányban érvel, nem az udvari szerelem fogalmának érvénytelenségét, hanem annak általános, a középkoron is túlnyúló, univerzális érvényességét hangsúlyozza. A fogalomrendszert nála nemcsak időtlenség jellemzi, hanem a társadalmi rétegektől való függetlenség is, ugyanúgy felbukkanhat populáris, tudós vagy arisztokratikus környezetben.

Az eredetileg Andreas Capellanus traktátusának magyar fordításához írott utószó-ból³⁵ származó fejtegetést Kőszeghy a monográfia nagyon hangsúlyos helyére illesztette: a második kötet élére, mintha Balassi poétikájának megértését feltétlenül így, az udvari szerelem értelmezésével kellene kezdenünk. Arra mindenképpen alkalmas e gondolatsor, hogy figyelmeztessen a fogalomhasználatra. A trubadúrköltészetről, vagy

35 ANDREAS CAPELLANUS, *A szerelemről*, ford. RAJNAVÖLGYI Géza, utószó KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2012.

akár a középkori lovagi kultúráról nemcsak a laikusok alkothatnak romantikus képet, a szaktudós is besétálhat a 19. század romantikus terminológiai csapdáiba. A tisztázó jellegű fejezet elolvasása után kissé úgy éreztem magam, mint amikor egyetemistaként Puskin *Anyeginjének* olvasása során Tatjana levelét kellett – a szakirodalom alapszintű feldolgozása után – saját magam számára átértékelnem. Laikus olvasóként a szerelmes nő kezdeményező levelét őszinte, eredeti, romantikus szöveggént értettem, és csak utóbb szembesültem vele, hogy Puskin itt a francia szemtimentális irodalom, leginkább Eugène Sue szerelmes regényeinek paródiáját adja. A korábban őszintének gondolt levél hirtelen ironikus kontextusba került. Most Balassival kapcsolatban kérdezhetjük meg, hogy az udvari szerelmet, lovagi típusú költészetet, nőtisztelő ideológiát bejáratott terminusként használva tulajdonképpen „miről is beszélünk?” (II, 20).

Már a fejezet legelején exponálódik az alapkérdés, tudniillik hogy Balassi szerelmi költészete levezethető-e magyar előzményekből, az irodalomtörténetben kontinuitást vagy megszakítottságot kell-e érzékelnünk. A fejezet epilógusa (II, 47–50) Zemplényi Ferenc és Horváth Iván mondataival teszi sarkossá az udvari szerelemre vonatkozó negatív álláspontot. Az első álláspontot, miszerint „Balassi előtt nem volt udvari szerelmi költészet Magyarországon”,³⁶ a korábbi fejtegetést megtoldva Kőszeghy azzal utasítja el, hogy Zemplényi zárt rendszert lát a középkori kultúrában, és ebben a formájában ez nemcsak Magyarországon nem létezett (csak a 19. századi romantikus irodalomtörténetírásban), de Nyugat-Európában sem. Az érvelést legalábbis megfontolandónak tartom. Horváth Iván tételmondata, miszerint „Balassi az első trubadúr és az első reneszánsz költő”,³⁷ sokkal megtévesztőbb, és bár e recenzió nem az ő nézeteit firtatja, mégis érdemes külön kitérni rá.

Ha Kőszeghy monográfiájának első kötete a *Szép Mese* cáfolatának jegyében íródott, akkor a második kötetnek számot kellene vetnie a *Szép Metaforával*. Magától értetődik, hogy Horváth Iván nem szó szerint használta az „első trubadúr” kifejezést, efféle anakronizmus csakis képletesen értendő lehet. De azoknak a középkorászoknak (sőt egyetemistáknak), akik úgy ismerkednek meg Balassi költészetével, hogy közben ezzel a kifejezéssel találkozhatnak, ez egyáltalán nem nyilvánvaló. Számukra külön el kell(ene) magyarázni, hogy Balassi legfeljebb a trubadúrlírárt 200 éves távlatból megújító Petrarcán, illetve az őt újabb 200 éves távlatból imitáló neolatin költészetben keresztül érintkezik a lovagokkal. A *Szép Metafora* egyfelől szellemes, mert rávilágít Balassi valamiféle *elsőségére*, arra, hogy korábban nem írtak így magyarul szerelmes verset, másfelől mélyen hallgat arról, hogy Balassi milyen úton-módon térhetett erre az útra. Megtévesztő, mert bár plasztikus képet nyújt a szerelmes versek attitűdjéről, eközben hallgat a tényleges forrásokról, sőt tévútra terel. Mindez természetesen csak a *Szép Metaforára* érvényes, Horváth Iván könyvének más helyein természetesen érinti Balassi (nem trubadúr) forrásait is.³⁸

36 ZEMPLÉNYI Ferenc, *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 4), 57–67

37 HORVÁTH I., *Balassi költészete...*, i. m., 218.

38 *Uo.*, 146–191. Főként a Balassi versszak metrumtípusának európai kontextusát térképezi fel.

Köszeghy egyáltalán nem tagadja, hogy léteztek Balassi előtti magyar szerelmes versek (II, 55), sőt lajstromozásuk mellett igyekszik számukat szaporítani is. (Erről később.) Ám azt természetesen nem állítja, hogy Balassi költészete kizárólag innen, a csak töredékeiből ismert magyar nyelvű korpuszból, virágénekekből, szerelmes históriákból lenne értelmezhető. Külön fejezeteket szentel egyéb lehetséges mintáknak, a német, cseh és a magyarral sok tekintetben feltűnő párhuzamokat mutató horvát költészetnek. De hiányolom a legtriviálisabb állítást, hogy tudniillik Balassi ismert forrású versei nyilvánvalóan mutatnak az elsődleges forrás, a latin nyelvű petrarkista költészet felé. Furcsa, hogy a középkori udvari szerelem kérdésének – mely vagy hatott közvetve Balassira, vagy nem – a kötet 30 lapot szán (II, 21–51), miközben a *Poetae tres elegantissimi* költőinek összesen 3 lapnyi ismertető jut (II, 274–276). Nem tudom, hogy az ifjú Balassi hozzáférhetett-e a János Zsigmondnak ajánlott Dionigi Atanagi-féle humanista versgyűjteményhez (I, 155), de az ebben szereplő bókversek és Balassi költészete közötti hasonlóságok tagadhatatlanok.³⁹ Nem tudom, hogy Balassi Erdélyben, vagy korábban Bornemisza keze alatt, vagy nürnbergi tanulmányai során milyen latin forrásokat olvasott, de Marullus-versek már a *Balassa-kódex* első 33 versében felbukkannak (10. *Valaki azt hiszi...*, 12. *Széllyel tündökleni...*, 17. *Csókolván ez minap...*), a Julia-ciklus élén álló prózai megjegyzésben (b1a) pedig bizonyosan szerzői információ nyomán szerepel Joannes Secundus és Angerianus neve.

Az „első magyar trubadúr” alakjának megrajzolása, illetve az erre Köszeghy által adott válasz természetesen értelmes vita. A magyar középkori irodalom jellege, a Zemplényi Ferenc által bemutatott „féloldalal fejlődés”,⁴⁰ illetve a kontinuitás vagy megszakítottság kérdése fontos és érdekes kérdések. *Közvetett* módon össze is függnek Balassi poétikájával. Attól tartok azonban, hogy ez az összefüggés az utóbbi évtizedekben túl hangsúlyossá vált, miközben a neolatin petrarkista költészet *közvetlen* hatásáról általában csak felszínesen esik szó.⁴¹

A Balassi előtti magyar nyelvű udvarló versekről leginkább csak elszórt utalások, illetve virágének-töredékek révén van tudomásunk. Köszeghy már sok évvel ezelőtt felhívta a figyelmet egy olyan versrészletre, mely véleménye szerint udvari típusú, nőtisztelő ideológiájú költemény emlékéit őrizte meg,⁴² a monográfia egyik fejezete ezt a gondolatmenetet ismétli meg (II, 61–69). A fontos 15. századi versrészletre vonatkozó állításokat a szakirodalom elfogadta, mi sem akarjuk kiiktatni a virágénekek vizsgálatából, inkább azért térünk ki rá részletesebben, mert talán ki tudjuk egészíteni a töredék eredetére vonatkozó nézeteket.

39 BARLAY Ö. Szabolcs, *Romon virág: Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*, Bp., 1986, 83–92. Köszeghy tanácsával egyetértve nem szeretném túlértékelni Atanagi kötetét. A Barlay által felsorolt motívum-egyezések nem a közvetlen hatásra szolgálnak bizonyítékokat, hanem arra, hogy Balassi versei általában párhuzamba állíthatók a neolatin petrarkista költészettel.

40 ZEMPLÉNYI, i. m., 64.

41 Természetesen kivételt jelent TÓTH Tünde teljességre törekvő áttekintése: *Balassi és a neolatin szerelmi költészet*, PhD-értekezés, Bp., 1998, <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/tanulm/tunde1.htm> (2015. 11. 20).

42 KÖSZEGHY Péter, *Horváth Iván: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., 1982. *Akadémiai K. 337 l.*, ItK 91–92(1987–1988), 310–338.

A szerző szerint az 1462-re datált *Nagyenyedi Kódex* verses csíziójának két sora

Szolgálatra magam adám

Mo [= Ma] neked kemén Ilodám [= Ilondám]

eredetileg nem képezte a naptárvers részét, csak később került bele, vélhetően egy magyar szerelmes versből. Az érvelés azon alapszik, hogy Kőszeghy összeveti a *Nagyenyedi Kódex* versszövegét a *Peer-kódex* változatával, majd megállapítja, hogy lényegében csak a szóban forgó helyen, a májusra eső sorokban tér el a két forrás, ráadásul úgy, hogy a *Peer-kódex* szövege itt olyan ünnepnapokat is jelöl, melyek a *Nagyenyedi Kódex* soraiból már hiányoznak. Egy csízió „annál inkább megfelel a műfaj követelményeinek, minél több naptári információt tartalmaz” (II, 66) – írja Kőszeghy –, és ezért úgy véli, hogy a két variáns alapján feltételezhető közös őszövegét nem a *Peer*-, hanem a *Nagyenyedi Kódex* téríti el, az értelem és a rím kedvéért a teljes csízióból elhagy mintegy kéttucat naptári utalást.

A két variáns egymáshoz való viszonyát kétféle módon lehet elbeszélni. Az egyik elgondolás szerint a *Nagyenyedi Kódex* egyszerűsít, az érthetőbb, köznyelvi alakok felé téríti el a szöveget, forrásához képest naptári ünnepek jelölésétől tekint el – ez Kőszeghy modelleje. A másik elgondolás szerint az eredetileg kevesebb ünnepet jelölő csízót valaki megjobbítja, újabb ünnepeket erőltet bele, akár azon az áron is, hogy a szöveg nehezebben érthetővé válik. Melyik modell a hihetőbb? Kőszeghy szerint a válasz nyilvánvaló. Szerintem a válasz attól függ, hogy mit gondolunk az őscsízió forrásáról.

A Szervác-nap kapcsán Kőszeghy a magyar kalendáriumokban is megtalálható latin csízósöveg egy sorát is bemutatja, illetve a 24 soros, hexameterekben írt latin csízióra utalva mondja el a naptárvers működési mechanizmusát. Így az a látszat keletkezik – bár ezt Kőszeghy *expressis verbis* sehol nem mondja –, mintha a magyar őscsízió ennek a latinnak a fordítása lenne, vagy (ha fordításról itt túlzás beszélni) ennek a latin szövegnek a mintájára készült volna. Csak ekkor lenne érvényes az az érv, hogy a *Nagyenyedi Kódex* scriptora *elhagy* az őscsízióban még meglévő ünnepeket, tudniillik olyanokat, melyeket a magyar őscsízió a latinhoz hasonlóan még tartalmazott.

Pedig ez biztosan nem így van. A magyar szakirodalom is tud olyan német nyelvű csíziókról,⁴³ melyek a magyarhoz hasonlóan ritmusos, párrímes sorokban rögzítik a szentek ünnepeit. Vannak olyan német csíziók, melyek szótagelvéek, azaz a latinhoz hasonlóan egy-egy szótag felel meg bennük az év egy-egy napjának, de vannak szószámláló csíziók, sőt olyanok is, melyekben egész sorok vagy strófák szolgálnak ilyen célra. A német nyelvű csíziókban a magyarhoz hasonló szófordulatok találhatók, a versben megjelenő szentek *hívják, köszöntik, ajándékozzák, vendéglik egymást*, vagy éppen *bort hoznak*. Nehéz lenne elképzelni, hogy a magyar és a német hagyomány füg-

43 HEINRICH Gusztáv, A „Cisio-Janus” történetéhez, EPhK, 3(1879), 534–554; HORVÁTH Cyrill, *Középkori magyar verseink*, Bp., MTA Könyvkiadó-Hivatala, 1921 (Régi Magyar Költők Tára, I^o), 468. – Kőszeghy HORVÁTH Cyrill helyett tévesen SZILÁDY Áronra hivatkozik, mint aki a *világi* versek közé sorolja a magyar csíziókat (II, 62).

getlen lenne egymástól, és párhuzamosan, nagyjából egy időben, azonos technikával jöttek volna létre nemzeti nyelvű csízóiok. Bár a magyar naptárversek közvetlen német forrását még nem sikerült megtalálni,⁴⁴ szinte biztos, hogy nem közvetlenül a latinra, hanem egy német nyelvű szótagelvű csízóra vezethetők vissza.

A népnyelvi szótagelvű változatokban a megjelölt ünnepek száma jóval kisebb, mint a közismert latin verzióban, a német példák e tekintetben is a magyarokra hasonlítanak. A közismert latin hexameteres csízó több mint 160 ünnepet jelöl meg. A Heinrich Gusztáv által bemutatott két szótagelvű német csízó közül a *Neujahrs Tag folgen König drey* kezdetű⁴⁵ 91 ünnepre utal, az ún. Steyrer-féle csízó pedig 118-ra. A *Nagyenyedi Kódex*ben a jelölt ünnepek száma 90, a *Peer-kódex*ben pedig 116. Közvetlen német forrás híján a számadatok csak tájékoztató jellegűek lehetnek, de még így is igen beszédesek. Németül is, magyarul is körülbelül a latin csízó ünnepeinek kétharmadát vonultatják fel. Ha ezek után feltesszük, hogy a magyar őscsízó német minta után készült, akkor már nem automatikusan valószínűbb, hogy a több ünnepet jelölő variáns áll közelebb a forrásához. Legalábbis megengedhető az a modell, ahol nem a *Nagyenyedi Kódex* hagy el ünnepeket, hanem a *Peer-kódex*ébe építettek be újabbakat.

A két modell közül más érvek alapján is tudunk választani. Horváth Cyrill ugyanis szövegkiadásának jegyzeteiben határozottan állást foglal a variánsok kérdésében:

[...] a dátumokban gazdagabb, de formátlanabb változathoz készült-e a formásabb, de dátumokban szegényebb szöveg, vagy megfordítva, a formásabbat nyomorították el különféle dátumok beiktatásával? Egyes jelenségek az utóbbi föltevést támogatják. A Peer csízójának következő helye például:

Szent Tamás hogy mivel Gergely sert
mire Gerdrud jó ügyben pert

sokkal könnyebben származhatott a Thuróczi-kéziratban [*Nagyenyedi Kódex*ben] olvasható két megfelelő sorból:

Csudáalom ha mivel Geregely sert
mire teszen ez ilyen pert

44 Nem tartozik a Balassi-monográfia értékeléséhez, ezért csak itt, a jegyzetek közt jelzem, hogy egy számszámoló magyar csízó forrását viszont sikerült azonosítanom: egy 1580 körül kiadott nagyszombati iskoláskönyv (RMNy 471/A) hatsoros strófiából álló párrímes naptárverse az 1470-es ún. Augsburgi Csízóra vezethető vissza, vö. *XVI. századbeli magyar költők művei: 1587–1600* (Illyefalvi István, Cserényi Mihály, Csáktornyai Máttyás, Póli István, Beythe István, Baranyai Decsi János, Ceglédi Nyíri János, Munkácsi János és ismeretlen szerzők históriái, Telegdy Kata verses levele, Fortuna sorsvetőkönyv, naptárversek), kiad. ORLOVSKY Géza, Bp., Balassi, 2004 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 12), 22. Hasonlóképp német forrásokat azonosított BOGNÁR Péter, *Az 1592-es kolozsvári Csisó két prognosztikonjának forrása = Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 133–137.

45 Hannoverische Gelehrte Anzeigen, 3(1753), Zugabe, 359–360.

mint megfordítva. Föltéve ugyanis, hogy az első két sor az eredeti: egyáltalán nem érthető, mikép került Szent Tamás neve után a *hogy* kötőszó és Szent Gertrudé elé a *mire* (miért), a melyek okvetlenül értelmet és mondatot követelnek.⁴⁶

Hasonló a helyzet a következő részlettel. A *Peer-kódexben*:

Im Lénártnak *bort* yam Márton

A megfelelő sor a *Nagyenyedi Kódexben* így fest:

Emre úrnak *hoz bort* Márton

A *bort* szó teljesen értelmetlen az első változatban, és nem érthető, hogyan került oda, hacsak nem a második változathoz.⁴⁷

Horváth Cyrill szövegkritikai érvelése tehát arra mutat, hogy az őscsízio szövegét a *Nagyenyedi Kódex* őrzi épebb formában, és ahol a két variáns eltér egymástól, ott általában a *Peer-kódex* alakját kell utólagosnak tekintenünk. Hogy mindkét változat ugyanott térítené el a szöveget, azt Kőszeghy is valószínűtlennek tartja (II, 66).

Mindebből tehát az következik, hogy a május hónapjánál szereplő

Szolgálatra magam adám

Ma neked, kemén Ilondám

nem feltétlenül a magyar versszerző vagy másoló bővítése, nem egy, a csíziotól függetlenül létező szerelmes vers töredéke, hanem nagyon valószínű, hogy a német csízio szövegének fordítása. Ha ezt elfogadjuk, rögtön arra a kérdésre is választ kapunk, hogy mi módon szerepelhet – bár naptári vonatkozásában rossz helyen áll – a *Nagyenyedi Kódexben* a *Servatius* névvel rokonítható *szolgálat* szó, miközben a *Peer-kódexből* hiányzik. Vagy az történt, hogy a német forrás (latinus) névalakját a fordító nem névként értelmezte, ezért szabadon helyezte el, vagy a szöveg később romlott. A *Peer-kódex* változata a *Szaniszló* és *Zsófia* nevekkal eltünteti ezt a részt, tehát nem továbbíthatta az őscsízio *Servatius* szavát a *Nagyenyedi Kódexbe*.

Kőszeghy további, a szóhasználatra vonatkozó érvei ezek után felülvizsgálandók. Mint láttuk – ezt Kőszeghy is mondja – a *szolgálat* nem feltétlenül szerelmi alávetettség; lehet, hogy naptári ünnep megnevezéséből származik. A magyar szövegben egyedinek tűnő birtokjeles női névhez elővehetjük a *Steyrer Kalender* májusi részéből a „mein frau Soph.” részt. A különösnek tetsző *kemény* jelzőhöz pedig a *Nagyenyedi Kódex* novemberi része *szolgálat* analógiát, ahol a „kemén Simon” szó szerkezet szerepel. Úgy gondolom, hogy a vizsgált két sor frazeológiája erősen kötődik a német szöveg és általában a csí-

46 HORVÁTH C., i. m., 466. A versidézetek a csízioék áprilisi szakaszából valók, szövegüket – az RMKT jegyzeteitől eltérően – modernizáltuk.

47 Uo., 466–467. Az általunk modernizált versidézetek a csízioék novemberi szakaszából valók.

ziószövegek szóhasználatához, ezért nem olvasnék ki belőlük önálló, a csízióba nem illő jelentést, legfeljebb *szokásos, gyakran és máshol is használt szófordulat*nak nevezhetjük. Hogy a magyar költészetől sem volt teljesen idegen az ilyen szóhasználat, azt meglepő módon éppen egy Ilona nevű hölgy nevére szerzett versből tudjuk adatolni. A *Csereyné-kódex*ben megőrződött *Cantio jucunda de Helena Horvát* egy özvegyasszony keserű állapotát festi, 4. versszakában ezt olvashatjuk:

Immár ismét előviszem én árvaságomat,
Nagy rabságra, *szolgálatra adom én magamat*,
Így kell immár megkeresnem én ruházatomat.⁴⁸

Visszakanyarodva a *Magyar Amphión* fejezeteinek gondolatmenetéhez, a magyar frazeológiai párhuzamok áttekintése után a kötet a lehetséges kölcsönhatásokkal vet számot. A középkori latin szövegek mellett a német, cseh és horvát irodalom analóg példái sorakoznak. A kitekintés nagyon tanulságos, a német kontextus magyar irodalomra vetítése (II, 84) beszédesen mutatja a *megkésettség* mellett a fejlődés *hasonlóságát*. A két irodalomtörténeti folyamat különbözősége mögött Kőszeghy többtényezős folyamatot lát, a társadalmi rétegződés eltérései mellett joggal mutat rá a magyar alfabetizáció hiányára, és arra, hogy a magyar irodalom reprezentációs tekintélye volt kisebb. A mecénások hiánya alapvetően másként alakult itthon, mint Európa más részein. A horvát párhuzam látványosan mutatja, hogy petrarkista költészet is létezett a magyar irodalom közvetlen szomszédságában. Megfontolandónak tartom azt a jelenséget is, hogy a horvát költők egy része olaszul ír, és ha nem is kizárólagosan tesznek így, szonettet mégsem fordítanak népnyelvre. A metrikai, rímtechnikai okok mellett itt „regiszter”-különbséget érzékelek. Ahogyan a humanisták is ragaszkodnak a latinhoz, a művelt horvát szerzők is őrzik az olaszt. Kőszeghy sokszorosan kimondott tételmondata, miszerint „csak egy nyelv van a szeretetre” (pl. II. 61, 101) rendre arra vonatkozik, hogy a vallásos és világi szeretet kifejezésére ugyanazt a nyelvet, ugyanazokat a szavakat, ugyanazokat a fogalmakat használjuk. De a szerelem – mely nyilvánvalóan nem kötehető kizárólagosan sem populáris, sem művelt réteghez – kifejeződhet egyazon kultúrában is *több* nyelven, attól függően, hogy ki beszél.

A monográfiában meglepően kurta fejezet foglalkozik a virágénekekkel. Ennek lényegében az az oka, hogy a kötet más helyein bőségesen szó esik a magyar szerelmesvers-nyelv frazeológiai analógiáiról (pl. II. 69–73). Kőszeghy úgy látja, hogy az a néhány adatmorzsa, melyet virágénekek szoktunk nevezni, csak kiegészíti azt a jobb híján „arisztokratikus közköltészet”-et, melynek jelenléte jól kitapintható. A virágénekek 16. századi említései kétségtelenül arra mutatnak, hogy a szerelemről való beszéd és a szerelem-ének létezett Balassi előtt, sőt valamilyen formában már kanonizálódott is. Ám az alapfogalom tisztázatlansága miatt az úgynevezett „virágének-vita” is parttalan, leginkább a Balassi költészetéről való elgondolások látványos ütközőpontja.

48 *Balassi Bálint és a 16. század költői*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Szépirodalmi, 1979, (Magyar Remekírók), I, 862. (A kiemelés tőlem – V. I.)

A *Soproni virágének* egyike azoknak a daraboknak, melyet Kószeghy és mások is virágéneknek, Balassi előtti szerelmes versnek tartanak. A kötet különösebb indoklás nélkül gnómának, a cseh irodalomból ismert „aranymondás”-nak tekinti a kétsoros szöveget, és tagadja annak töredék voltát. Indoklásul, vagy inkább analóg példaként a szintén Gugelweit János által lejegyzett „amor vincit omnia” szentencia szolgál.⁴⁹ Ezt azért nem gondolom meggyőzőnek, mert már Gerézdi Rabán figyelmeztet rá, hogy a latin tollpróba vélhetően nem egyenesen Vergiliusból való szállóige, hanem ebben a 4/3-as ütemezésű formában inkább egy vágáns ének kezdősora lehet, „Amor tenet omnia” alakban a *Carmina Buranából* is adatható.⁵⁰ Vagyis e sorocskát is szemléltethetjük nagyobb vágáns szöveg részletként, idézetként. A cseh példák kétségtelenül hasonlítanak a magyar szövegre, de a párhuzamot nem érzem kényszerítő erejűnek. Ehhez további, a cseh szövegekkel szorosabb szövegpárhuzamot mutató magyar példák kellenének. Kószeghy egyetlen magyar példája pedig olyan „népdal” (II, 111), melyről nem bizonyítható, hogy korabeli lenne: a 20. században gyűjtötték,⁵¹ és egyáltalán nem gnóma – szerintem töredék, s ezúttal a *Virágok vetélkedésének* refrénje lehet.

A Balassi előtti szerelmi költészet példái között szerepel az úgynevezett *Páduai ének*. A Bernardino Tomitano által közölt történet szerint mestere, Sperone Speroni egy magyar diák énekét hallotta Padovában, és megkérte, fordítsa le az éneket latinra, hogy megértse. Ezt a tartalmi összefoglalót toszkánul mutatja be, hogy össze lehessen vetni más népek (francia, német, török és görög) kifejezésmódjával. A Tomitano-kötet szövegkörnyezetéből kiderül, hogy a szerző a különböző nyelvű, de azonos tárgyú (szerelmes) verseket azért hasonlítja össze, hogy bizonyítsa a népnyelvek kifejezőképességét, hogy mindegyik alkalmas a költészet művelésére. A korábbi szakirodalom erős fenntartásokkal kezelte ezt az adatot, hiszen a kétszeres fordításon átesett szöveg egészen biztosan nem lehet hű képe az eredetinek. A magyar nyelvű *Páduai éneket* nyilván nem lehet rekonstruálni. Ám a bizonytalanságokból Kószeghy szerint egyáltalán nem következik, hogy ne létezett volna egy magyar nyelvű szerelmes vers 1543 előtt.

Furcsa, vagy inkább nagyon is jellemző az ének kapcsán Horváth Ivánnal és Tóth Tündével folytatott vita (II, 112–117). Furcsa, mert a felek véleménye nem áll oppozícióban, és jellemző, mert a Balassi előtti szerelmi költészetről folyó viták rendre ilyenek: a felek egymás mellett beszélnek el. Igaza van Tóth Tündének, amikor a kétszeres fordításon átesett szöveget nem veszi fel szöveggyűjteményébe, hiszen az ének szövege rekonstruálhatatlan.⁵² Igaza van abban is, hogy a versformáról és a szövegben megmutató szerelemideológiáról sem alkothatunk korrekt képet.⁵³ Ez éppen elegendő indok arra, hogy az *amour courtois* megléte/hiánya kérdésében ne lehessen nyilatkozni. Kószeghy

49 Ezt a sort Kószeghy hibásan „Vincit Amor omnia” alakban idézi.

50 GERÉZDI Rabán, *A magyar világi líra kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1962 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 7), 297.

51 KODÁLY Zoltán, VARGYAS Lajos, *A magyar népzene*, Bp., Zeneműkiadó, 1952, 55.

52 *Középkori költészet: Válogatás*, összeáll., szerk. TÓTH Tünde, Bp., Unikornis, 1999 (A Magyar Költészet Kincsestára, 79).

53 TÓTH Tünde, *A virágének-vita. 1485: „Emericus Terek köszön Krisztinának...” = A magyar irodalom története, I, A kezdetektől 1800-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, JANKOVITS László, ORLOVSKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 134.

szerint „szinte mindegyik 16. századi szerelmes versre igaz, hogy benne a középkori trubadúrörökség, a petrarkista és humanista vonások szétválaszthatatlanul fonódnak egybe” (II, 117), így ezt a kérdést „a legértelmetlenebb kérdések egyikének” minősíti. Pedig *pontosan* ez a kérdés, a *fin'amors* megléte/hiánya áll Horváth Iván könyvében az érintett fejezet középpontjában.⁵⁴ Számára az összegyűjtött virágénekek, a róluk szóló adatok éppen ebből a szempontból fontosak, hiszen azt igyekszik bizonyítani, hogy Balassi előtt nem mutatható ki bennük az udvari szerelem megléte. Kőszeghy nem azt mutatja meg, hogy a *Páduai ének* udvari típusú lenne, pusztán azt, hogy *létezett* Balassi előtti szerelmes vers. És ez szerinte elegendő is, hiszen a „szerelemideológia” állítólag nem érdekli. (Egyébként: dehogynem! Csak szerinte ez nem Balassi vívmánya.)

A Balassi-monográfia második kötete hat évvel az első után jelent meg, és ezzel magyarázható, hogy egyes kérdéseket újratárgyal, másokat pedig olykor más megvilágításba helyez. Ilyen az *Eurialus és Lucretia* szerzőjének kérdésköre, amely kapcsán az első kötet is felsorakoztatja a Balassi, illetve Dobó Jákob mellett és ellen szóló érveket (I, 184–187), majd az ügy jóval részletesebben a második kötetben is terítékre kerül (II, 118–132).

Első lépésként Kőszeghy a vers kolofonjának hitelessége mellett érvel, B. Kis Attila és Szilasi László azon megfigyelését⁵⁵ igyekszik cáfolni, miszerint a história záró strófája kizárólag a kolozsvári 1592-es kiadásban maradt volna ránk. Szerinte ez nem igaz, pusztán az RMNy tételleírása nyomán elterjedt nézet, hiszen a kolofon a *Fanchali Jób-kódex*ben is megtalálható (II, 120). A tényleges helyzet azonban az, hogy a *cáfolat a téves*, a kódexben ugyanis *nincs ott* a záró versszak! Kőszeghyt valami alaposan megtevészhette, hiszen a kolofon hiányát a kritikai kiadás is pontosan jelzi, és ennél fogva nem is a kódexet választja alapszövegül, hanem a kikövetkeztetett archetypus modern helyesírású szövegét közli.⁵⁶ Ha elfogadjuk az RMKT-ban megrajzolt sztemmát, akkor az utolsó versszakot B. Kis és Szilasi érvelésének megfelelően utólagos toldásnak kell tekintenünk, tehát a kolofon hitelességét igenis *van* okunk kétségbe vonni.

A kritikai kiadás eljárása egyébként erősen kifogásolható. Az *Eurialus és Lucretia* szövegváltozatai nem ábrázolhatók a *recensio clausa* eseteiben jól működő sztemmával. Több jel is arra mutat, hogy a *recensio aperta* esete áll fenn, a változatok kontaminálódtak. A leszármazási renddel kapcsolatban erre a helyzetre mondhatjuk, hogy a sztemma „fa helyett háló”.⁵⁷ Ez a metafora azt érzékelteti, hogy a jól áttekinthető leszármazási rend helyébe kereszteződések is tartalmazó, nehezen átlátható vagy tel-

54 HORVÁTH I., *Balassi költészete...*, i. m., 227–262.

55 B. Kis Attila, SZILASI László, *Még egyszer a Pataki Névtelenről (Történeti poétika és dekonstrukció, névtelenség és dialogicitás)*, ItK 96(1992), 646–675.

56 XVI. századbeli magyar költők művei: 1567–1577 (Valkai András, Görcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, *Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Görcsöni Ambrus históriájához*), szerk. VARJAS Béla, kiad. HORVÁTH Iván, LÉVAY Edit, ORLOVSZKY Géza, STOLL Béla, [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1990 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 9; a továbbiakban: RMKT XVI/9), 581–582. A széphistória szövegét HORVÁTH Iván és STOLL Béla rendezte sajtó alá.

57 VADAI István, *Az eposztól a ponyváig: „Oly búval, bánattal az Aeneas király...”*, ItK, 96(1992), 682.

jesen követhetetlen folyamat lépett. A *kontamináció azonban nem egyenlő a totális anarchiával*. Jelen esetben jól eligazít az a tény, hogy a kolozsvári 1592-es kiadásnak *más a címe*, mint a többi variánsnak,⁵⁸ *más a nótajelzése*, mint a többinek,⁵⁹ azokhoz képest a latin forrásnak megfelelően, *helyesen tartalmazza a személyneveket*, s a szerzetési körülmények alapos ismeretéről tanúskodó *kolofonja van*. A kritikai kiadás ezekben az estekben teljesen ellentmond saját elveinek: „A stemma alapján ha SF egyezik a baloldali ág valamelyik elágazásával, K-val vagy γ-val, akkor automatikusan az a szerzői szöveg.”⁶⁰ Az RMKT modern címet ad, de a nótajelzést, a személyneveket és a kolofont annak dacára a kolozsvári 1592-es kiadásból (K) közli, hogy ezekben az esetekben a *Fanchali Jób-kódex* (F) rendre megegyezik γ-val, vagyis a debreceni és lőcsei kiadások csoportjának valamelyik tagjával. Öt esetben a sztemma és a megfogalmazott elv dacára is K alakját emeli a főszövegbe.⁶¹ Mindez arra mutat, hogy a kritikai kiadás sztemmája nem helyes.

A helyzet persze nem egyszerű. A két fővariáns (KD és SF) 830 esetben tér el egymástól, és ebből a kritikai kiadás szerint 430 esetben *közös hiba* köti össze a kolozsvári és a debreceni kiadásokat. Az egyes helyek felülvizsgálatával ez a szám valamelyest csökkenthető, de valamennyi bizonyosan nem számolható fel. Vagyis hiába tűnik a kolozsvári kiadás sok tekintetben jobbnak az összes többinél, mégis egy sor szövegromlás bizonyítja, hogy ugyanarra a (hibákért felelős) ősrre vezethető vissza, mint a debreceni kiadások. Ez csakis úgy lehetséges, ha valamelyik másolási folyamatnál tudatos, a latin mintát is figyelembe vevő (szerzői?) szövegjavítást tételezünk fel. A *Fanchali Jób-kódex* ága csakis így lehet egyszerre jobb és rosszabb, mint a sztemma másik oldala. A Sitzen 1592-ben megjelent (de csak töredékeiből ismert) kiadás hozható leginkább gyanúba. Erről másolták a *Fanchali Jób-kódex* változatát. Ha a sitzi nyomtatványt valaki „megjobbította”, az számos szövegkritikai anomáliát megmagyarázna. Mindenesetre a széphistoria szövegkritikai felülvizsgálatát feltétlenül szükségesnek tartom.

De térjünk vissza a kolofon kérdésére. Noha a fentebbiek értelmében a záró versszak hitelességét *van okunk* kétségbe vonni, mégis arra hajlok, hogy Kőszeghynek igaz van: a benne foglalt adatok, az 1577-es évszám, Aeneas Sylvius nevének említése, a szerzetes pontos helyének ismerete mind arra vallanak, hogy a kolofon szerzői. Lehet, hogy a strófa nem szabályos útvonalon öröklődött, lehet, hogy utólagos kiegészítés, de nagyon valószínű, hogy mégis az eredetiből származik. Nem használnám az

58 Kolozsvár (1592): *Eurialusnac és Lucretianac szép historiaia, melyben meg irattatic egymáshoz valo nagy szerlemec, mely szerelemből végre Lucretiánac követközéc szörnnyü halála*; Debrecen (1587 k.), Debrecen (1589 k.), [Sitz 1592], *Fanchali Jób-kódex* (1604): *Igen szép historia Sigmond Cysazarnak [!] Ideieben löt Dolog, Az nemes ket személyről, Euryalusrol es Lucrecyarol, es azoknak egy mashoz valo Szerelmekről, s Lucretyanak halalarol, Euryalushöz valo szerelmenek myatta mynt löt halala?* Lőcse (17. század): *Historia Edgy Evrialvs Nevü Iffuról, És Edgy Lucretia Nevü Aszszonyrol, Azoknak egymáshoz-való szerelmeknek indulattýáról, örömökröl és szerentséjékröl, végre Lucretiánac szerelme miatt való haláláról*.

59 Kolozsvár (1592): *Idöd szép virágát, termeted szépségét szüvem miért hervasztod*; Debrecen (1587 k.): *Bánat keserűség [megfogta szívemet]*.

60 RMKT XVI/9, 582. A variánsok jelölése: K = Kolozsvár, D = Debrecen, L = Lőcse, S = Sitz, F = *Fanchali Jób-kódex*.

61 2., 168., 181., 1045., 1484. sor.

érveléshez a Krusith Ilona nevére szerzett verset (II, 121), mert ennek datálása éppen a széphistória datálásán alapul – épp elég az, hogy a *Lucretia énekére* hivatkozó, Csák Borbála nevére szerzett darabot 1579-ben már lemásolták.

Mint köztudott, három elképzelés van forgalomban, az egyik szerint Dobó Jákob lenne a széphistória szerzője, a másik szerint Balassi Bálint, a harmadik szerint egyikük sem. A monográfia sorra veszi a pro és kontra érveket, és rendre minősíti is őket. Egyetlen további adalékkal toldanám meg a Dobó Jákobra vonatkozó érvek sorát: Eckhardt Sándor gyengíteni igyekszik az attribúciót, amikor megjegyzi, hogy a *Balassa-kódex* 72. lapján szereplő *Bezzeg nagy bolondság...* kezdetű vers címében a másoló egy „keresztet” tett, helyet hagyott ki, majd utólag zsúfolta a kihagyott helyre a *Már szintén az idő vala kinyílásban* kezdősört.⁶² Horváth Iván ugyanerre a helyre és ugyanerre a „keresztre” alapozva vélte azonosíthatónak Dobó Jákob énekét az *Íme, ez szívembe lövé egyik nyilat* kezdetű töredékkal.⁶³ A *Balassa-kódex* betűhív átiratában a következő megjegyzést fűztem a „kereszt”-hez: „A szó után megkezdett, de áthúzott betűszár látható. Eckhardt úgy értelmezi, mintha a másoló keresztet rajzolt volna, majd helyet hagyva Dobó Jakab éneke kezdősorának, egy sorral lejjebb folytatta volna a másolást. Később a betűket kissé összezsúfolva írta be a kezdősört. A tinta színe és a betűk elhelyezkedése azonban egyáltalán nem mutat ilyesmit. Az írás folyamatosnak tetszik, és a szavak sem zsúfoltabbak, mint rendesen. A kódex e helyére alapozott hipotézisek (Eckhardt Sándor és Horváth Iván elméletei) érvelését e megfigyelés gyengíti.”⁶⁴ A konklúziót illetően egyetértek Kőszeghy Péter megállapításával: „a Dobó Jákob mellett felhozott érvek főleg azt bizonyítják, hogy nem Balassi volt a Pataki Névtelen, sokkal kevésbé azt, hogy Dobó” (II, 124).

A Balassi mellett felhozott érvek jóval számosabbak és jóval meggyőzőbbek. A költő házassága előtt írott versei közül több is szövegszerű párhuzamot mutat az *Eurialus* és *Lucretiával*. A *Csak búbanat...* kezdetű versről Kőszeghy pusztán annyit jegyez meg, hogy nótajelzésével köthető a *Lucretiához* (II, 124). Ennél azonban erősebb kötelék is van. Szilády Áron kiadásában három azonos költői képet is említ: az ének 32., 33. és 48. sorának jegyzeténél az *Eurialus* és *Lucretia* 409., 414. és 1300. sorára hivatkozik.⁶⁵ A legújabb kiadások már nem szólnak ezekről a párhuzamokról. Az *olthatatlan tűz*, a *visszafelé folyó víz* és a *könnyekkel áztatott levél* persze sok helyen fellelhető toposz, de Balassi e korai versében való együttes felbukkanásuk nem lehet teljesen véletlen.

Van Balassinak egy költői képe, melyet a most vizsgált ének mellett még kétszer felhasznál:

(14.) *Csak búbanat...*   Te két szép szemekkel, mellyel gyakran megölsz,
élessz viszont engemet

62 BBÖMI, 231

63 HORVÁTH I., *Balassi költészete...*, i. m., 273–274.

64 *Balassa-kódex: Hasonmás és betűhív átirás*, kiad. KŐSZEGHY Péter, betűhív átirás, jegyz., utószó VADAI István, Bp., Balassi, 1994, 72, 10. jegyzet.

65 SZILÁDY, i. m., 262–263.

(15.) *Hallám egy ifjúnak...*Így ő szemének is vagyon nagy hatalma,
Megsért szerelmével, mihelyen akarja.Ő tekintetében villámlik szerelem,
Kivel néha megöl, néha éleszt engem.(23.) *Keserítette sok bú...*Oly igen nagy ereje vagyon te két szép szemednek,
Akiket akarnak, megölnék, s ismét megélesztenek.

Eckhardt Sándor e képhez Aeneas Sylvius novellájának legelején olvasható párhuzamot citál: „His [oculis] illa, et occidere, quos voluit, poterat et mortuos cum libuisset, in vitam resumere.”⁶⁶ Figyelmet érdemel Eckhardt azon megjegyzése, hogy a Krusith Ilonához írott *Keserítette sok bú...* kezdetű vers 1577-es, a költő éppen abban az évben jár Krusithéknál, amikor a *Lucretia-história* keletkezik. Azt azonban nem említi, és tudomásom szerint más sem figyelt még fel rá, hogy a Pataki Névtelen ezt a latin részt nem fordítja, *ez a mondat nincs benne a magyar széphistóriában*, Balassi mégis felhasználja! Természetesen megengedhető, hogy Balassi a magyar széphistória fordításától függetlenül ugyanazt a latin szöveget használja fel, de hogy ezt pontosan ugyanabban az időben tegye, miközben a vers előző strófájában a magyar széphistória szavaira lehet ismerni, az már felettébb gyanús. Balassi egyszerre imitálná a *Lucretia* latin és magyar szövegét? Szerintem ez csak akkor tehető fel, ha ő a széphistória fordítója.

Köszeghy az egyéb érvek között sorolja fel azokat a frazeológiai azonosságokat, melyek összekötik a Pataki Névtelent és Balassit. A *Bezzeg nagy boldonság...* fordulat vagy a *szemöldök-ij* összetétel egyenesen kontakthatást tételez fel, „nem vitatható, hogy Balassi kívülről fújta az *Eurialus és Lucretiát*, ha ő volt a szerző, ha nem” (II, 131). Még erősebb lenne ez a frazeológiai kapcsolat, ha olyan fordulatokra is sikerülne kiterjeszteni, melyek motivikusan nem terheltek, nem egy toposz részei, nem költői kép kapcsán bukkannak fel, hanem a köznapi nyelvhasználatot jellemzik. Ilyen lehetne például a Köszeghy által említett „nem tudok mit tenni/tennem”, mely a Pataki Névtelennél háromszor, Balassinál hatszor fordul elő. Ezekon kívül a monográfia csak egyetlen 16. századi előfordulásról tud, Szegedi Gergely X. zsoltárából (II, 130). Kár, hogy a példák sora némileg bővebb (a teljes 16. századi verses anyagot és prózai műveket is felölelő) számítógépes szövegtár segítségével kiegészíthető,⁶⁷ így ez a szófordulat nem lehet perdöntő.

66 ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái*, ItK, 23(1913), 424. Az idézett mondat a latin szöveg magyar kiadásában: Josephus DÉVAY, *Aeneae Sylvii „De Duobus amantibus” historia cento ex variis*, Bp., 1901, 5. Ha a Pataki Névtelen fordítaná e mondatot, akkor a 16. strófában, a 46. és 47. sor között lenne a helye.

67 Bogáti Fazakas Miklós, *LXI. psalmus* (RPHA 966, 5): „Nem tudok mit tennem, csak hozzád kiáltok, mert itt sincs bátorságom”; Gergei Albert, *Árgirus históriája* (RPHA 53, 612): „Az inas bujdosik, mert nem tud mit tenni”; Az *Fortunatusról való szép história* (RPHA 560, 1317): „Igen elijede, nem tud mit tennie”; Czobor Mihály (?), *Theagenes és Chariclia* (3678): „Nem tudván mit tenni, nem kell életem is”; Bornemisza Péter: *Tragoedia magyar nyelven* (III. felvonás, III. jelenet): „Vajh, álnok asszonyállat, im mint tetteteli vala az idegen ember előtt keserűségét fia halálán, maga örömébe nem tud mit tenni.”; Heltai Gáspár, *Ponciánus császár históriája* (Tizennegyedik novella: A mesterek hetedik és utolsó története): „És alá-fel ballaga és nem tud mit tenni.”

A Pataki Névtelen ügyében a képlet még összetettebbé válik a monográfia Paksi Mihály-fejezete után (II, 133–157). Kőszeghy azon a nyomon indul el, hogy kinek lehetett 1577-ben bejárása a széphistória kolofonjában említett gombos kertbe, és rátalál a pataki iskola rektorára. Elképesztően gazdag kapcsolati háló bontakozik ki előttünk. Paksi otthonosan mozgott a református teológia nagyjai között külföldön (Béza, Bullinger, Simmler) és itthon is (Károlyi, Szikszai Fabricius Balázs, Melius), de a kor humanistái, művészei is maguk közé fogadták (Dudith, Brutus, Boissard). Tízéves peregrinációja során egész Európát bejárta. Latin verseket bizonyosan írt, Heltai 1565-ös Bonfinikiadásában Hunyadit dicsőítő epigrammáját olvashatjuk, Paulus Melissus kötetében pedig Boissardhoz írott költeményét. Az *Eurialus és Lucretia* öt fejezetének élén álló latin verses argumentumok szerzőjelént könnyű lenne Paksi Mihályt elgondolni. De magyar nyelvű verset egyáltalán nem ismerünk tőle. Paksi jó időben, jó helyen van, hogy a história kolofonját hozzá kössük, kellően művelt, hogy fordítóként szóba jöhessen. Kőszeghy ezen az alapon valószínűsíti a szerzőségét. Nem állítja bizonyossággal, hiszen pozitív adatunk nincs. De pozitív adatunk Dobó Jákob és Balassi esetében sincs. A Paksi-fejezet a monográfia talán legnagyobb, látványos újdonsága, és arról feltétlenül meggyőződött, hogy a Pataki Névtelennel esetleg azonosítható jelöltek körét bővítenünk kell.

Az európai és magyar kölcsönhatásokat tárgyaló fejezetek után a monográfia Balassi műveit veszi sorra. Elsőként a költő verseinek legjelentősebb gyűjteménye, a *Balassa-kódex* filológiai problémái kerülnek terítékre. Már korábban is igazodtunk ahhoz a jelölésrendszerhez, mellyel Kőszeghy áttekinthetőbbé teszi a kódex prózai megjegyzését (II, 165–166). E prózai részek együttes értékelése elengedhetetlen ahhoz, hogy az „ősmásoló” kérdésével, a kódex nevezetes „nagy crux”-ával, illetve az ide le nem másolt istenes énekek problémájával szembenézzünk. A kérdéskör annyira összetett, és olyan sok apró mozzanat együttes vizsgálatát igényli, hogy e recenzió keretében képtelenség megvitatni. Vitám amúgy sem sok lenne, hiszen Kőszeghy álláspontja nagyon közel van az enyémhez. A kötet folyamatos hivatkozásai is jelzik, hogy a „nagy crux” kérdésében lényegében egyféleképp vélekedünk: az istenes énekek (illetve kihagyott helyük) szervesen beékelődnek be az úgynevezett *Nagyciklus* versei közé.

Az ősmásoló és az 1610 körül tevékenykedő „művelt férfiú” működését illetően van némi különbség álláspontunk között; ez lényegében abból fakad, hogy hány lépésben képzeljük el a Balassi-rész öröklődési folyamatát. Ez a különbség már Varjas Béla és Klaniczay Tibor szóhasználatában zavart okoz, nem ugyanazt értik „ősmásoló” alatt. Kőszeghy pedig gondolatmenete végén (II, 182) arra a következtetésre jut, hogy a *Maga kezével írott könyv* a 61. *Vitézek, mi lehet...* kezdetű versig tartott. Ekkor (1589 nyarán) készült az „ősmásolat”, majd ebbe az ősmásolatba került bele további öt Balassi-vers, a *Török bejtek* és a *Celia-ciklus*. Nincs terem az argumentációra, de ezt nem hiszem. Szerintem ez utóbbi versek mind részét képezték a *Maga kezével írott könyvnek*, és csak az ebbe való lejegyzésük után készülhetett el az úgynevezett „ősmásolat”. Túl komplikáltnak gondolom ugyanis, hogy az 1589 nyara után készült költemények, az *Ó, én édes hazám...* kezdetű bú-

csúvers vagy a *Celia-versek* valahogy utólag (a szerzőtől függetlenül) kerüljenek a gyűjteménybe.⁶⁸

Jót mulattam a monográfia egyik lábjegyzetén: „Mintha Freud tréfálkozna ez ügyben Vadaival. A nevezetes címiratot így idézi: »a maga kezével *másolt* könyvből másolták ki szórul szóra.«” (II, 176.) Így igaz, *lapsus calami* a javából. A másolások láncolatának követése közben önkéntelenül is *másolat*nak neveztem az eredetit. De lehet, hogy nem is tévedtem túl nagyot. Korábban már említettem azt a hipotézist, hogy a kéziratos Balassi-versgyűjteményt esetleg maga Balassi Bálint *másolta le* 1593 körül Batthyány Ferenc számára. Arra vannak szövegkritikai érvek, hogy a *Balassa-kódex* és a Batthyány-levéltárban megmaradt Balassi-versek egy töről fakadnak.⁶⁹ Három kérdést kell ezügyben végiggondolni alaposabban: (1) Miért beszél a költő harmadik személyben magáról mind a versek címfelirataiban, mind a prózai összekötőszövegekben? (2) Mi a valószínűbb? Hogy íródeákot bíz meg ezzel a munkával, vagy saját maga körmöl? Ez a kérdés összefügg a *Maga kezével írott könyv* elnevezéssel. (3) Kinek az íródeákja írja ki ebből utóbb a verseket? Balassié? Batthyány Ferencé?

A gondolatmenet végén Kőszeghy a 2×33-as cikluskompozíció mellett teszi le a voksát. Véleménye szerint a kérdésben állást foglaló kutatók közül Szentmártoni Szabó Géza és én gondoljuk hozzá hasonlóan (II, 183). Ez a kötet megjelenéséig valóban fennállt, ma már kritikusabban tekintek a kódex verseinek számozására, de ezt nyilván nem ezen a helyen kell kifejtennem⁷⁰ Csak annyit jeleznék most, hogy ha a kódex 2×33-as verscsoportját egyetlen egységként kezeljük, akkor megáll Kőszeghy Péternek a *Harminchatodik* vers címén alapuló datálása (II, 164). „De ez Pető Gáspárnénál vagyon” – olvasható a *Balassa-kódex*ben. Gersei Pető Gáspárné, született Dobó Krisztina, a költő unokatestvére és volt felesége 1589 július–augusztusában mehetett újra férjhez (*terminus post quem*), 1590-ben pedig már elhunyt (*terminus ante quem*). Két kibúvó azonban van. (1) Pető Gáspár ugyanis újból megnősült, Choron Margitot vette feleségül.⁷¹ És a kódex nem azt mondja, hogy a vers Dobó Krisztinánál van, hanem azt, hogy Pető Gáspárnénál. Ha akarjuk, éppen odagondolhatjuk Choron Margit kezébe (ő 1613-ig él), és hogy korábbi hipotézisünkhöz önkényesen igazodjunk, mondjuk éppen 1593-ban. De mit keresne egy Balassi-vers éppen nála? (2) Ha azonban feladjuk a 2×33-as cikluskompozíciót,⁷² vagy legalábbis megengedjük, hogy az iménti datálás nem az összes versre, hanem csak a *Julia-ciklusra* vonatkozik, akkor nincs kényszerítő ok arra, hogy az „ős-másolatot” szűk időhatárok közé szorítsuk.

68 Ez utóbbiak keletkezési idejéről – ahogy erről korábban már szó volt – különbözik a véleményünk. Ha a *Celia-verseket* korábbra datáljuk, talán kevésbé nehézkes a helyzet, de mégis megmarad a kérdés: hogyan, honnan juthatott hozzájuk a másoló? Sajnos a ciklus eleje nem maradt ránk, a választ épp ennek prózai bevezetője adhatná meg.

69 VADAI István, *Balassi Bálint fajtalan énekei*, ItK, 98(1994), 673–681.

70 VADAI István, *Balassi Bálint elvegyült énekei*, ItK, 118(2014), 393–402.

71 Ezt Kőszeghy is jól tudja; vö. *XVI. századbeli magyar költők művei (Czobor Mihály [?]: Theagenes és Chariclia)*, kiad. KŐSZEGHY Péter, Bp., Akadémiai–Balassi, 1996 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 10), 339. 22. jegyzet. Sőt a monográfia első kötetben még így is szerepel (I, 339). A második kötetbe nyilván tévedésből került Choron Margit lányának, Nádasdi Orsolyának a neve.

72 2014-es tanulmányomban éppen ezt javasolom; *Balassi Bálint elvegyült énekei*, i. m.

A kódex „nagy crux”-ánál lévő prózai megjegyzés (b1b) tesz említést egy 10 istenes énekből álló gyűjteményről, melyet a szakirodalom a megjegyzés nyomán *Más könyv*-nek nevez. A monográfia *Balassa-kódex*ről szóló része (II, 162–184) e verseket igyekszik kiiktatni – véleményem szerint sikeresen – a kézirat törzsanyagából. A következő fejezet (II, 184–199) ugyanezen gyűjtemény azonosításával, a versek nyomtatott hagyományával foglalkozik. Az alapötlet még 1981-ben fogalmazódott meg,⁷³ és a szerző azt is jelzi, hogy Bóta László ugyanebben az időben nagyon hasonló elképzelésekre jutott.⁷⁴ Bóta azonban nem azonosította a *Más könyvet*, a bártfai és bécsi kiadások verstömbjei ugyan az ő táblázatában is megjelennek, de az alapul szolgáló forrásgyűjtemények felismeréséig nem jut el, helyette a szerkesztő tudatos verskeverésének hipotézisét igyekszik bizonyítani. Az *Istenes énekek* rendezetlen kiadásainak A, B, C, D-blokkokra osztása Kőszeghy érdeme. Az egy-egy szerzőhöz (felváltva Rimayhoz és Balassihoz) köthető blokkok közül a C-ben Balassi *Más könyvét* ismeri fel, a D-blokk pedig Rimay János megkomponált versgyűjteményével áll szoros kapcsolatban. A gondolatmenetet lényegében pontosnak, fontosnak és folytathatónak gondolom.⁷⁵

Az *Istenes énekek* kiadástörténetének apró, de egyáltalán nem jelentéktelen filológiai mozzanataival foglalkozik a *Lemista töprengések* című alfejezet (II, 207–213). A kolozsvári típusú rendezett kiadások szövegvariánsait őrző *Mátray-kódex* kapcsán azonos véleményen vagyunk, közel egy időben jutottunk hasonló eredményre.⁷⁶ Ősül egy olyan nyomtatványt kell feltételeznünk, mely korábbi az eddig ismert kolozsvári kiadásokénál. Ám ez sem magyaráz meg mindent, a nyomtatványok sztemmáján a lőcsei és kolozsvári kiadások között horizontális variánsok jelennek meg. Kőszeghy ezt a váradi kiadások számának növelésével tartja kiküszöbölhetőnek, magam újabban egy 1666-os szebeni kiadást tételeztem fel, mely lényegében hasonló módon segít az ellentmondások felszámolásában, megnöveli a Szenci Kertész Ábrahám-kiadások számát.⁷⁷ A kolozsvári kiadások nem lineáris leszármaszásának kérdését máig tisztázatlannak gondolom.

Az alfejezet második része az *Istenes énekek* bécsi kiadásának különböző példányait hasonlítja össze, rámutatva arra, hogy a példányokban lévő kéziratoss javítások olykor nyomdai eredetűek. Ám az a tény, hogy ezek nem jelennek meg *minden* példányban (jelen esetben a marosvásárhelyi példányból hiányzanak), némi óvatosságra kell hogy intsen. A fakszimile kiadások sem tükrözhetik helyesen az eredeti kiadványt, sőt végsősoron az eredeti kiadás egy-egy példánya sem. Hadd tegyem hozzá, hogy ehhez

73 KŐSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveggyűjtemény néhány kérdéséről: Részlet az 1981. május 23-án Debrecenben elhangzott előadásból*, ItK, 89(1985), 76–89.

74 BÓTA László, *A Balassi–Rimay-versek első kiadásának keletkezéséhez*, ItK, 87(1983), 173–188.

75 Semmit nem von le az érvelés értékéből, hogy a tömbök határait vagy a *Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása* kezdetű vers ügyét másképpen is el lehet gondolni.

76 VADAI István, *Balassi Bálint istenes énekei a Mátray-kódexben* = „Mielz valt mesure que ne fait estultie”: *A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*, szerk. BARTÓK István et al., Bp., Krónika Nova, 2008, 385–389.

77 VADAI István, *Balassi, Rimay és Szenci Kertész Ábrahám: Az Istenes énekek kiadástörténetének új modellje*, I, ItK, 119(2015), 433–457, ill. ennek sajtó alatt lévő folytatása, mely jórészt a Kőszeghy által felismert tömbös szerkezet imént érintett felismerésén és annak továbbgondolásán alapszik.

még utólagos kéziratos bejegyzések sem kellenek. Például a bécsi kiadás különböző példányai sem teljesen egyformák, és nemcsak a papír minősége, a festékezés különbözik, hanem maga a kiszedett szöveg is.⁷⁸ Emiatt helytelennek gondolom azt a szerkesztői megoldást, mely hasonmás kiadást (jelölés nélkül) különböző példányokból ollóz össze. Vagy finomabban fogalmazva: még a modern, digitális fotózással készült hasonmás kiadások sem mentik fel a kutatót az *autopszia* kötelezettsége alól. Kőszeghy konklúziója egyébként fontos textológiai aggályt fogalmaz meg. A bécsi kiadás javításai interlineáris glosszaként jelennek meg, és ez kiváló alkalom, hogy később az alapszöveg és a javítás kontaminálódjon. Ha pedig az *Istenes énekek* leszármazása során ilyen kontaminációkkal kell számolnunk, féltő, hogy lehetetlen platonikus elvű, fa-struktúrájú sztemmát rajzolni.

Az *Istenes énekek* rendezetlen kiadásairól és a titokzatos Solvirogramról szóló rész azt vizsgálja, hogy milyen érvek, illetve ellenérvek szólnak Balassa Imre, Madách Gáspár és Ráday András szerkesztői tevékenységét illetően (II, 213–232). Kőszeghy érvei meggyőznek arról, hogy hármójuk közül Balassa Imre a mecénás lehetett, és azt is elfogadom, hogy a bécsi kiadás elé tervezett (megvalósult?) előszót neki címezték (volna). Tetszetős elgondolás, hogy a bécsi kiadás éppen azért nem jelent meg, mert a támogató időközben elhunyt. Afelől sem lehet kétségünk, hogy Madách és Ráday igyekeztek Rimay János verseit összegyűjteni és kiadni, erről ékesen tanúskodik Ráday 1629. március 25-ei levele, melyben Rimayt biztatja a kiadásra, és Madách mellett Ferencffy Lőrincet, a bécsi nyomdászt említi. De éppen e levél miatt gondolom azt, hogy ez a (meghiúsult) törekvés egy bécsi Rimay-kiadás érdekében történt, és legfeljebb a megmaradt kéziratos gyűjtemények és előszavak révén kapcsolódhat a ténylegesen megjelent Balassi-őskiadáshoz.

Kőszeghy azon érvei, melyek a bécsi 1633-as kiadás elsődlegességét vetik fel (II, 228), Klaniczay Tibor megfigyeléseinek féreértésén alapulnak. Szerinte „Klaniczay bebizonyítja: a bártfai kiadás mindenütt »jobb«, mint a bécsi [...]” (II, 228). Klaniczay szerintem joggal írja, hogy „a bécsi kiadás énekeinek zilált éneksorrendje a bártfai kiadásból ismert éneksorrend alapján könnyen kialakulhatott, míg fordítva a folyamatot aligha képzelhetjük el”.⁷⁹ Ez a kijelentés azonban nem a bártfai kiadásról, hanem annak *verssorrendjéről* beszél. Később szövegkritikai érvekre támaszkodva éppen azt állítja, hogy „a bécsi kiadásban található szövegeken nem alapulhatnak a bártfai kiadás szövegei, de a szövegek viszonya fordítva sem képzelhető el”.⁸⁰ Ebből pedig egyenesen következik, hogy „a bécsi és bártfai kiadás egymáshoz való viszonya csak úgy képzelhető el, hogy mindkettő egy közös forrásra megy vissza [...]”.⁸¹

Kőszeghy sem gondolja persze a bécsi 1633-as kiadást editio princepsnek. A *Tholnay Ferenc-énekeskönyvből* származó finom észrevétel segítségével bizonyítja, hogy a bécsi

78 VADAI István, *krúda = Magyar művelődéstörténeti lexikon LX: A főszerkesztő, Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. BARTÓK István, Csörsz Rumén István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., rec.iti, 2011, 116–120.

79 KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, MTA I. Oszt. Közl., 1957, 300.

80 *Uo.*, 304–305.

81 *Uo.*, 307.

nem a legelső kiadás (II, 229). Azt azonban nem hiszem, hogy a kiadók szokásos eljárása lett volna különböző szerzők szándékos összekeverése. Szerintem Beniczky Péter *Magyar Rhythmusok* című köteténél sem ez történt. A korábbi általános véleményt ugyanis cáfolja a *Szinyei-Merse-kódex*, melyben Pongrácz Ferenc másolatában megőrződött a szerzői kézirat eredeti verssorrendje. Ez alapján Stoll Béla a kritikai kiadásban teljesen átértékelte a helyzetet: „Az a körülmény, hogy Pongrácz másolata tartalmazza Nyéki Vörös nyolc, valamint Rimay egy énekét is, ellene mond annak az irodalomtörténeti közfelfogásnak, hogy kettőjük énekeit Bartók István sorolta volna be Beniczky énekei közé, »mivel kevésnek találhatta a vallásos verseket.«”⁸²

„Nem érdemes ez tovább bogozni...” – mondja Kőszeghy (II, 228). Nem értek egyet. Klaniczay véleménye ugyanis finomítható. Éppen a rendezetlen kiadások Kőszeghy által felismert blokkos szerkezetére támaszkodva érdemes megpróbálni a továbblépést. Nem lehet véletlen, hogy az A, B, C blokkok teljesen azonosak a bécsi és bártfai kiadásban, majd a versrend a bécsiben hirtelen zavarossá válik. Erősen vitatható Klaniczay elgondolása a szerkesztés folyamatáról és a bécsi kiadó „felekezeti szempontú” válogatási eljárásáról. A közös forrás megléte ugyan bizonyos, a leszármazás módja azonban nem. Kőszeghy megfigyelései alapján én bizony tovább bogoznám.⁸³

A monográfia következő fejezetei Balassi-versek nótajelzéseivel, az énekvers és szövegvers létmódjával, a versgyűjtemények ciklusokba rendezéssel foglalkozik. Ezek után kerül sor a költő házassága előtt írt verseinek csoportjára, valamint a Julia- és Celiaciklusra. Ez a három verscsoport kirajzol egy az egész életművet átfogó, a konkrétól az elvont felé haladó ívet: *szerelem* – *egy szerelem* – *a szerelem* (II, 301). A korábbi véleményektől eltérően ez a szerkezet nem az életrajz, hanem a belső lelki fejlődés mentén értelmezhető. Nem epikolirikus, hanem lírai olvasatot igényel. Véleményem szerint a *Saját kezű versfűzér* öt strófája, ha nem is pontosan ezzel a szcenírozással, de ugyanezt az ívet követi. A ciklusokhoz, illetve az egyes versekhez kapcsolható filológiai megjegyzéseimet már e recenzió korábbi bekezdéseiben megtettem, így most a szerelmes versek kapcsán már csak egyetlen részletre térek ki.

Balassi szerelmi költészetének tetőpontját sokan a *Saját kezű versfűzér* strófaiban látják, Kőszeghy is így vélekedik: „Ez Balassi költészetének csúcsa: az egyszakaszos versekből eltűnik az epikus konnotáció, nincs mitológiai keret, csak gyönyörűséges képsorok vannak.” (II, 303.) Ez a Baththyány-levétárban található lap az egyetlen olyan forrásunk mely autográf Balassi-verseket őrzött meg. Az öt strófát önálló költeménynek, együttesüket pedig önálló ciklusnak tekinthetjük, noha három közülük bizonyosan korábbi szerelmes vers részlete. A költő azonban kiemelte őket eredeti kontextusukból, és a címadás mozzanatával mindegyiket önálló darabbá tette. Tömörségükben az epigrammákra emlékeztetnek.

82 *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, kiad. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12), 743. A belső idézet BÁN Imrétől való: *A magyar irodalom története 1600–1772-ig*, főszerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 197.

83 VADAI István, *Az Istenes énekek kiadástörténetének új modellje, II*, megjelenés előtt (előadás formájában elhangzott az MTA BTK ITI felolvasó ülésén 2015. febr. 24-én).

Kőszeghy arra figyelmeztet, hogy vegyük komolyan a költő Batthyány Ferencnek tett ígérését, miszerint további verseket is küld majd. Ennek kapcsán közli a *Balassa-kódex* 146–147. lapján található öt strófát, melyek a 4. és 5. Celia-énekből vannak kiemelve (II, 310–311). Illusztrációként a *Balassa-kódex* érintett oldalának fotói is szerepelnek a könyvben (II, 312–313). A megfigyelést helyesnek tartom, e strófák ugyanúgy szerzői ciklusként értelmezhetők, mint a *Saját kezű versfüzér*. Azzal azonban nem értek egyet, hogy „a kutatás ezidáig lényegében érdektelennek nyilvánította szövegüket” (II, 310). A kutatók nagy része valóban nem vizsgálta és nem méltatta különösebb figyelemre ezeket a centónak, önidézetnek vagy kis versekből szerveződő önálló ciklusnak tekinthető strófákat. A kutatók nagy része nem, de jómagam tíz évvel ezelőtt már felvettem azt a lehetőséget, hogy a kódex e része – sőt egy Kőszeghy által nem említett forrás is – megkomponált gyűjteményként értelmezhető.⁸⁴

[...] korábbi versek strófaiból álló kompilációt pedig hármat is ismerünk. Az egyik természetesen a már említett *Sajátkezű versfüzér*. Ebben az öt strófából álló sorozatban minden szakasz külön helyről származik, az első és utolsó strófa talán teljesen önálló szerzemény.⁸⁵ A második szintén a körmendi levéltár anyagából, Batthyány Ferenc levelezéséből került elő,⁸⁶ a főúr kezeírásával. Ez a hat strófából álló sorozat három Balassi-énekből emel át két-két versszakot.⁸⁷ A harmadik idézetgyűjtemény a *Balassa-kódex* vegyes – vélhetően nem a törzsanyaghoz tartozó – részében található.⁸⁸ A szakirodalomban általában a másolók ügyetlen próbálgatásának vélik a Célia-énekek szakaszaiból álló szerkesztményt.⁸⁹ Pedig három példánk szoros párhuzamba állítható, s pusztán a legfeltűnőbb közös jellemzők vizsgálata is valószínűsíti, hogy hasonló technikával, hasonló megfontolásból készültek. Nem pusztán az köti össze őket, hogy Balassi szerelmes verseit használják építőanyagul. Feltűnő például, hogy egy alkalommal ugyanahhoz a vershez nyúlnak; szívesen idéznek a Célia-versekből, sőt talán még a kis-ciklusok szimmetrikus, vagy párokra épülő szerkezete is hasonlít egymáshoz.

Arra gondolunk tehát, hogy a szakirodalom eddigi véleményével szemben ne csupán Balassi autográf kéziratát tekintsük szerzői alkotásnak, hanem a Batthyány Ferenc másolatában fennmaradt idézetgyűjteményt, és talán a *Balassa-kódex*ben fennmaradt Célia-egyveleget is.

Mindez persze részben egybevág a monográfia megállapításaival, csak valamivel korábbi.

A költő verseinek áttekintésének végén a monográfia külön alfejezetet szán a versfőkből kiolvasható szövegeknek (II, 353–361). Ahogyan erről már korábban is szó volt,

84 VADAI, *Batthyány Ferenc...*, i. m., 218.

85 Ha kódexbeli sorszámmal jelöljük a verseket (a *Celia-ciklus* darabjait C-vel megkülönböztetve), és feltüntetjük az eredeti strófasorszámot is, akkor ez a ciklus így írható le: X + 40/12 + C7/3 + C2/3 + X.

86 ECKHARDT Sándor, *A körmendi Balassi-émlékek*, EPhK, 67(1943), 26–48. A szóban forgó egyveleg szövegközlése: 45.

87 A korábbi jelöléssel élve: (4/16 + 4/17) + (C6/2 + C6/3) + (40/4 + 40/13).

88 *Balassa-kódex*, 146–147.

89 A korábbi jelöléssel: C4/1 + (C5/1 + C5/2 + C5/3) + C4/3.

Balassi főként korai verseiben használ akrosztichonokat. Úgy látszik, egy idő után le-tett arról, hogy ezt, a 16. századi magyar költészetre egyébként kimondottan jellemző költői eljárást alkalmazza. A *Szép magyar komédia* művészi programot megfogalmazó ajánlásában már érezhető lenézéssel beszél az akrosztichon mentén verset farigcsáló követőkről: „látom, hogy mind ott benn Erdélben, s mind itt kinn Magyarországon az versszerzést igen elővették és közdologgá is tették, kit nem gondoltak, akármi héjával essék, csak önékik tessék, és az versek fejében mehessenek ki az hasonló betűk”. A *versek fejében* kifejezés itt egyszerre jelenti a versfőket, illetve azt, hogy *a strófákért cseré-be*.⁹⁰ Ezek a poéták tehát csak az akrosztichon készítését tartják fontos mozzanatként, ez vezérli az alkotási folyamatot. A fűzfapoéták nem komponálnak, hanem a versfőkhöz szabják az értelmet.

Balassi akrosztichonjai szerintem *mindig* nevet tartalmaznak, egyetlen olyan verse sincsen, melynek bizonyosan más tartalmú versfő-szövege lenne.⁹¹ Azokat az esetleg értelmetlennek tűnő betűsorokat, melyeket Kőszeghy felsorol (I, 360), és amelyeket a Kőszeghy–Szentmártoni Szabó-féle kiadások jegyzetben kommentálnak, pusztán a véletlen játékának tartom. Ahhoz, hogy komolyan vegyem bármelyiket is, szükség lenne legalább egy olyan Balassi-akrosztichonra, mely nem a költőnek vagy a címzettnek a nevét tartalmazza. Az ITEM és a SINE erről nem győznek meg, a KJAKHÉST betűsorba belemagyarázott „értelmet” pedig erőltetettnek vélem. Zavaró a felesleges H-betű, és sutának érzem az igekötővel kifejezett állítmányt is. Kőszeghytől kölcsönzött érveléssel indokolhatjuk, hogy miért nem fogadható el: „Mert marhaság.” (II, 471.) Balassi „játékosságának” (?) (II, 361) pedig szerintem egyáltalán nem jele 13. vers címjegyzete: „Kit egy szép leány nevével szerzett”. Kőszeghy szerint ebben „egy fia akrosztichont sem sikerült eddig felfedezni”. Persze hogy nem, hiszen nincsen versfőszövege, de a címjegyzet nem is állítja ezt! A Kőszeghy–Szentmártoni Szabó-féle kiadások mindegyike megjegyzi, hogy a *nevével* itt annyit tesz: *nevében*, merthogy a vers női dal.

Nem érdemelne az 56. vers üggye ennyi szót, ha nem ásná alá saját szakmánk tekintélyét. Kőszeghy Péter így fogalmaz: „néhány túlhajtott értelmezés fényében – gondolok itt elsősorban Tóth István fantazmagóriáira – ez tőkéletesen érthető, a filozs is szeretné elkerülni, hogy bohócnak nézzék” (II, 355). Egyetérték, törekednünk kell arra, hogy legalább szándékosan ne gyártsunk fantazmagóriákat, ne adjunk terepet a felszínes és a kontextust teljesen figyelmen kívül hagyó véleményeknek, az „anything goes” mindent felszámoló logikájának. Emiatt a legújabb Balassi-kiadások jegyzeteiben és a most tárgyalt monográfiában is feleslegesnek érzem az efféle értelmetlen betűsorok jelentésének védelmezését.

90 E második jelentésben használja Balassi a kifejezést az 54. vers végén: „kérdezkedésre verseim fejébe Echótól ily választ vék”. Vö. VADAI István, *Balassi és Echo*, Palimpszeszt, 10. szám [1998], http://magyarirodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/02.htm (2015. 11. 24).

91 A 476. jegyzetben kifogásolt *Reménségem nincs már nékem* (RPHA 1201) akrosztichon egyszerű tévedésen alapszik. A Repertórium készítésekor Balassi verse összekeveredett egy azonos incipitű 17. századi verssel, vö. *Bethlen Gábor korának költészete*, kiad. KOMLOVSZKI Tibor, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1976 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 8), 136. Ez az ének egyébként Balassi *Ez világ sem kell már nékem* kezdetű verse nyomán íródott.

A *Szép magyar komédiáról* szóló fejezet (II, 362–409) a korábbi szövegkiadásokhoz írott utószó átdolgozott változata. Érdekes bővítmény az *asszony* szó jelentéstörténetéről szóló rész, illetve a darab nyomtatott és kéziratos változatának filológiai vizsgálata. Ez utóbbihoz két apró megjegyzést fűznék.

Ludányi Mária figyelt fel arra, hogy a németújvári (güssingi) Batthyány-könyvtárban 1651. szeptember 17-én Balassi drámájának egy olyan példányát leltározták, melynek formátuma nem felel meg a ránk maradt debreceni példánynak. Lehetséges kiadási helyként Lőcsét valószínűsíti, Kőszeghy azonban inkább a Batthyány-birtokra, Sitzre gondol (II, 394). Hogy mikori ez a kiadás, persze nem tudjuk, de a szóba hozott nyomdahely jól egybevág az *Eurialus és Lucretia* 1592-es sitzi edíciójával. A Manlius nyomda 1592-ben több históriás éneket is megjelentetett.⁹² Mivel ezek kivétel nélkül mind Kolozsváron megjelent edíciókon alapszanak, az *Eurialus és Lucretia* esetében is joggal következtethetünk egy 1592 előtti kolozsvári kiadásra. Furcsa véletlen, hogy éppen Kőszeghy mutat rá a *Beteg lelkeknek való füves kertecskéről* szóló fejezetben, hogy a műnek Sitzen készült kiadása nincsen, ez csupán Szabó Károly téves adatközlésén alapuló hiedelem (II, 417). A Batthyány Ferenc környezetében kirajzolódó Balassi-kultusz, a Fulvia-ügy, a főúr levéltárában megőrződött kéziratok és idézetek valamint az *Istenes énekek* és a komédia 17. századi nyoma mindenesetre azt mutatják, hogy némi joggal képzeljük ide a *Balassa-kódex* őst, a *Maga kezével írott könyv* ősmásolatát.⁹³ És hát mindez érv a Pataki Névtelen és Balassi azonosításához is.

A *Fanchali Jób-kódex* őrizte meg számunkra a *Szép magyar komédia* teljes szövegét. Nemrég Szabó András a kézírás hasonlóságára támaszkodva azt a hipotézist vetette fel, hogy a komédia nagyobb részét Miskolci Csulyak István másolta a kéziratba 1601-ben.⁹⁴ Mindezt Kőszeghy teljes képtelenségnek tartja, és rámutat arra, hogy a hipotézis ellentmond a kódex tartalmának, a versek lejegyzési sorrendjének. Ha Szabó Andrásnak igaza lenne, akkor a 3. kéz, mely a komédiát másolja, egy lényegében üres lapokból álló kötetben nem a szabadon lévő hely elején kezdte volna el a munkát, hanem 157 oldalt előrelapozva olyan későn, hogy a darab már ki sem fér, és így pótlapokat kell egy olyan kódexbe illeszteni, noha félig még üres. Teljesen egyetérték Kőszeghyvel, ez így teljesen logikátlan. Sokkal egyszerűbb arra gondolni, hogy a 3. kéz és Miskolci Csulyak kézírása meglehetősen hasonló, mint arra, hogy a kódex anyagát ilyen logikátlan módon jegyezték volna le. Csak azért térek ki erre filológiai vitára, mert Szabó András a kódex tartalmáról egy táblázatot is bemutat tanulmányában a következő megjegyzéssel: „Másként látjuk ma már a kódex beosztását is. Vadai István engedélyével [...] mellékelem azt a táblázatot, amelyet ő készített a kézirat fű-

92 *Apollonius király históriája* – Bogáti Fazakas Miklós, *Ez világi nagy sok zárzavarról* (RMNy 699); Decsi Gáspár, *Dávid király és Uriás históriája* (RMNy 700); Kozárvári Mátyás, *A régi magyaroknak első bejövéséről való história* (RMNy 702); Hunyadi Ferenc, *História a régi híres Trója városának tíz esztendőig való megszállásáról és veszedelméről* (RMNy 703).

93 Lásd VADAI, *A Cyrano-effektus*, i. m.

94 SZABÓ András, *Új megfontolások a Fanchali Jób-kódexről, avagy a Szép magyar komédia másolója*, ItK, 193(2009), 807–825, ua. Uő, *Szepességétől Biharig: Protestantizmus, irodalom és művelődés Magyarországon a 16–18. században*, Komárom, Selye János Egyetem, 2013, 82–98.

zeteiről [...]”⁹⁵ Kőszeghy joggal jegyzi meg, hogy ez alapján arra számíthatnánk, hogy jelentős eltérés van Klaniczay Tibor⁹⁶ és az én álláspontom között, ám a két kolláció lényegében azonos. Valóban, Szabó Andrásnak 2005-ben az MTA Irodalomtudományi Intézetében tartott előadása után készítettem a táblázatot, melyben semmilyen önálló megfigyelést nem tettem, pusztán Klaniczay kollációját akartam áttekinthetőbbé tenni, egyetlen papírlapon megmutatni, hogy a Szabó András-féle elgondolás nem illeszkedik a kézirat lejegyzési rendjéhez. Nem én állítottam tehát, hogy „Másként látjuk ma már a kódex beosztását is”. Ugyanúgy látom, ahogyan Klaniczay, és ebben a kérdésben Kőszeghyvel értek egyet.

A monográfia utolsó fejezetei Balassi prózai műveivel, a *Beteg lelkeknek való füves kertecskéivel* (II, 413–442) és a *Tíz okokkal* (II, 442–449) foglalkoznak. A *Füves kertecske* hasonmás kiadásához⁹⁷ írt kísérő tanulmányhoz képest a kötet izgalmas függelék tartalmaz, ecsedi Báthori István széljegyzeteit. A margináliák latin és magyar bibliai idézetek, zoltárparafrazisok, meditációtörödékek. A 131. lapon még titkosírásos bejegyzést is találunk (II, 439). Egyáltalán nem meglepő, hogy Báthori jegyzetei olykor a *Meditációk* szövegével mutatnak hasonlóságot. Bár nem lehet tudni, hogy mikor kerültek a bejegyzések, Balassi művét mindenképpen a lehetséges források között kell számontartanunk.

Záróköként Kőszeghy a posztmodernről elmélkedő ráadásfejezetet illeszt a monográfia végére. Ebből emeltük írásunk élére az idézetet: „rémít ez a sok nyom”. Olcsó megoldás lenne azzal befejeznünk, hogy a Balassi életrajzát és költői életművét tárgyaló két kötet közel ezer oldalán ijesztően sok adatot, összefüggést, hipotézist, állítást és feltevést olvastunk, és ez már önmagában is tiszteletet és elismerést parancsol. Ez igaz ugyan, de nem ezt tartjuk a munka igazi érdemének. Nem az „összehordást”, nem a mennyiséget. Ezeket szükséges, elkerülhetetlen, ám valójában fárasztó lépéseknek gondoljuk. Bizonyára fáradságos munka volt megírni is, de olvasni is az. Kőszeghy gondolatmenete ugyan mindvégig világos, követhető és gyakran szórakoztató,⁹⁸ de a tárgy annyira összetett, az ösvények pedig annyira szerteágazók, hogy önkéntelenül Balassi szavai jutnak eszünkbe:⁹⁹

95 SZABÓ A., i. m., 822.

96 Balassi Bálint Szép magyar komédiája: A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei, kiad. Jan MIŠIANIK, ECKHARDT Sándor, KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 25), 9–22.

97 BALASSI Bálint, *Beteg lelkeknek való füves kertecske: Az 1572-ben Krakkóban megjelent kiadás szövege*, s. a. r. KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2006.

98 A recenzens kellemetlen kötelessége, hogy a bosszantó/szórakoztató apró hibák egy részét észrevegye. Pl. A *Cantio de militibus pulchra* szereplője helyesen Beke Pál, nem pedig Toronyi Tamás. Ő Vörös Mihály: *A bajnokok Vég-Gyula várában* c. 19. századi ponyvájából keveredett ide (I, 92). A *Sokféle neveknek magyarázatja* Ilosvai műve, nem Tinódié. Nyilván a *Sokféle részögről* cím okozta a félreírást (II, 293). „Porcogós”-nak Hannuska Budowskionkát hívja a költő, nem Zsuzsánnát. Ő csak citerás lengyel leányként jelenik meg. De persze az Annóka és a Zsuzsánna is pontosan három szótagos (II, 299).

99 *Kilencedik, Az Palkó nótájára, kit az szeretőjével való haragjában szerzett*, 4. vsz.

Mint eltévedt ember két járt útra jutván
Nem tud melyikének indulni csapásán,
Megáll gondolkodván,
Így én is nem tudok indulnom mely után.

A kötetek zavarba ejtően sokfelé indulnak, ahány fejezet, annyi új vitatéma kerül elénk. És szerintem ez a két kötet legfőbb érdeme, hogy vitára, továbbgondolásra, párbeszédre sarkall. Inspiratív. Kőszeghy nem rejti véka alá, hogy olykor letér a szokásos ösvényről, és önálló, gyakran sajátos nyomvonalon halad. Saját nézőpontjára is reflektál, és ez a filológusi beszédmód teszi a köteteket száraz adathalmaz helyett olvasható történetté. Mert ha akarom, ha nem: történetként olvasom a biográfiát is és az életműből kirajzoló *Szép mesét* is. Ahogyan mindkettő írja a másikat.